क्लिष्टेन मया पूर्वं संस्कृता व्याख्या मतमालोक्य तत्त्वतः ९ पश्यंतु साधवः सर्वे हृष्यंत्व
षण्णां मम न हानिः साधुवदने हृष्यंतां मत्सरा भवेत् १० श्रीरामरक्षाव्याख्यासंग्रहः तावत्
च्छ्रीरामरामायणे रामरक्षावतारप्रयोजनकल्पनाप्यवतरणिका ज्ञेया अथ सर्वलो
कनिवासः सकलब्रह्मनारायणविष्णुवासुदेवादिशब्दवाच्यो भगवान् श्रीरामः स
र्वलोकशिरोमणिमणिमयानापिकानंतैश्वर्यसंपन्नायोध्यायामवतरत्तस्या
यां रत्नोज्ज्वलमरचितपद्मरत्नासने श्रीमल्लीलाभिर्नित्यमुक्तस्वरूपैः स्वभावो भवैः श्री
सौमित्रिमारुतिप्रभृतिस्वाधिनामभिते रूपास्यमानो लौकिकपाप्यलौकिकलीलया
वाप्तकामः स्वात्मारामः सदानंदो दयासिंधुर्दीनबंधुरानंदकंदो भक्तापवर्गो
इति हृष्यन्नेवास्मिन्नर्थे पूर्वसंस्कृताः प्रबंधाः तथा च श्रीगोविंदाचार्यैः श्रियः
पतिरवाप्तसमस्तकामः समस्तकल्याणगुणात्मकः सर्वेश्वरेश्वरो वैकुंठे तु परे
लोके श्रिया सार्द्धं जगत्पतिः आस्ते विष्णुरचिंत्यात्मा भक्तैर्भागवतैः सहास्ते

ए.र० २

करोत्या श्रीवैकुंठाख्ये दिव्यलोके महामणिमंडपे श्रीभूलीलाभिः संह रत्नसिंहासनमध्य
मध्यासीनो नित्यैर्मुक्तैश्च सह निरंतरं परिचर्य्यमाणचरणनलिनोपि तदेव स्वचरणयु
गलपरिचर्य्याहीनपि तद्धीनात्मलये प्रकृतिलीलानमध्ये च्छिन्नमग्न हिमकणसदृशा
नक्षीणज्ञानान् भोगमोक्षशून्यान् जीवानवलोक्य एवं संसृतिचक्रस्य भ्राम्यमाणान् स्व
कर्मभिः जीवदुःखाकले विष्णोः कृपाकाष्ठुप्रजाते तदुत्तारोत्पादयमानमनाः वि
चित्रादेहसंपत्तिरीश्वराय निवेदितुं पूर्वमेव कृता ब्रह्मानहस्तपादादिसंयुतादस्युक्त
प्रकारेण महदादिसृष्टिक्रमेण तेषां स्वचरणकमलसमाश्रयणोचितानि करणक
लेवराणि दत्त्वा नदीतरणपदत्तैः शास्त्रैर्नदीरपाणुसारेण सागरमवगाहमाने। ष्विवतेषु
विषयांतरप्रवणेषु तेषां सदसद्विवेचनाय शास्त्रमनान्यशास्त्रं मिथ्याकरोत्पासस्वयमेस
नरूपं वेदाख्यं शास्त्रं प्रवर्त्य तस्मिन्न प्रतिपत्तिविप्रतिपत्त्यन्यथाप्रतिपत्तिभिस्तिरनार राम:
तेस्व शासनातिलंघिनं जनपदं स्वयमेव साधयितुमभिप्रियासुरिव वसुधाधिप २

ति:स्वाचारमुखेनतानशिक्षयितुंचतुर्व्यूंवतारेतिश्रीरामावतारप्रयोजनम् तत्ररा
मरूपेणावतीर्य्यरावणंनिहत्यपितृवचनपरिपालनादिसामान्यधर्ममनुतिष्ठन्ल
क्ष्मणरूपेणरावणिंनिरस्यभगवच्छेषत्वरूपविशेषधर्ममभरतरूपेणगंधर्व्वान्निर्वी
ष्यभागवत्पारतंत्र्यरूपंप्रपन्नधर्मरूपेणलवणासुरंध्वंसयित्वाभागवतशेषत्वंतानिमा
न्धर्मानतानिमानिचावचरितपदानि तत्कालमात्रपर्य्यवसितानिभविष्यंतीति
मत्वानःसर्वलोकहितपरःपितामहोभगवान्ब्रह्मारामचरितपवित्रितंशतकोटिग्र
विस्तरंप्रबंधंनिर्मापितंनारदादिनध्याप्यमर्त्त्यलोकेपिसंततराममंत्रानुसंधानुसंधृतहित
हृदयवाल्मीकिमुखेनसंग्रहेणप्रवर्त्तयितुंनारदंप्रेषयामासेतिश्रीरामायणावत
रणम् अथश्रीराममंत्रावतरणं श्रीमद्रामभद्रावतारेश्रीमद्रामायणावतारे खि
लभागवत्तारम मौवर्तमाने चिन्मयेस्मिन्महाविश्लेजातदशरथगृहे रघोःकुले
खिलराजेतिरजितेपामहीस्थित इत्युक्तप्रकारेणश्रीरामरामायणरामभक्तिपरि

रा०र० पूर्णमनस्कभक्तचरितैः परिपूर्णोभूः कामधेनुकल्पतरुकामदस्मणिमपीसर्वेदासर्वत्र

२ सर्वर्त्तुकानंदसंदोहोहारवसमत्तु यथाततः प्रभृतिनंदस्यव्रजः सर्वसमृद्धिमान्

हेर्निवासात्म्गुणैः रमाक्रीडमभूत्स्वल्पइस्युक्तप्रकारादप्यधिकानंदपूर्णोतत्रनंद

स्यव्रजइत्येकस्यव्रजस्यरमाक्रीडंवैकुंठतद्रूपताजाताअन्यत्रकंसादिकृतानंदसंरोध

कृतापित्तिकंसुखंस्पत्तिनाव्यपतीतिकंसः देशांतरेवजरासंधकालयवनदंतवक्रचैद्य

कमस्यवती अपराचद्रपौधनादिप्रकृतिराहुंसेः तद्दुपाश्रेतेचपादस्वाणेविभया

तद्दृष्टेवश्रीहरिणाविरहिताहरिंप्रणविवती अत्रतुश्रीरामावतारसमंतरमेवदशा

रथपुरजनपरिजनामानपदाः प्रजाश्चआनंदपूर्णाः मुजावहुत्पभेरीघोषणघोषपि

त्वाहारामावतारोजातोदिविदेवाश्चदुंदुभयोनेदुरित्येवंदिविभुव्यानंदंपर्यपिलात्तः

वाल्यकौमारकिशोररसैस्तत्तंद्रसानरसमोत्कुं स्वतोपपितास्वयंसंतुष्टः स्वजनानं रामः

दनाय श्रृंगारवीरकरुणाद्भुतवीभत्सभयानकरौद्रशांताः स्वस्मिनभिव्यंजयन् २

आनुकूल्यस्य संकल्पः प्रातिकूल्यस्य वर्जनं रक्षिष्यतीति विश्वासः गोप्तृत्ववरणं तथा
आत्मनिक्षेपकार्पण्ये षड्विधा शरणागतिरिति दर्शयन् ताडकाताटकेयवधं विश्वा
मित्राध्वरत्राणमहिल्योद्धरणं हरधनुर्भंग परशुरामनिग्रह श्रीयोगसंपादनायोध्या
गमन पितुराज्ञया तमसा गंगा प्रयाग चित्रकूटात्रिधर्मपत्न्यनुसूयाप्रसंगसु
तीक्ष्णागस्त्यजटायुशबरीमारुतिसुग्रीवमैत्रीवालिवधसालनिर्भेदनसेतुबंधस
लवलरावणकुंभकर्णेंद्रजिदादिराक्षससमूहापध्वंसपिल्वानंतैश्वर्याच्चपेमपी
श्रीभल्लोत्लाभिः सहाकाशचारिणा कामगेन पुष्पकेनाकाशविलाससामर्थ्ये दर्शि
यन्नयोध्यां श्रीमद्राजधानीमागत्य पत्न्यानंतवैभवालंकरणाभरणास्वरूपानंदय
तरौ रतीव पवित्रचरित्रैः एमारामो राम इति प्रजानां समभूद्ध्वनिः एवमभूतमिंद्रवि
भवं रामे राज्यं प्रशासति तत्पानंदसंप्लवसमग्रं जगदासीत् अथाभिषिक्तस्य राज्ञः प्रजापा
लनं परमो धर्म इति धर्मसाधनार्थं व्यवहारान्स्वयं पश्यन्संप्रेषितः परिहृत्तोन्नहमित्याचार

रा॰र॰
५

श्रेन्वतिष्ठन् एवं चदुष्टनिग्रहमंतरा शिष्टपालनं न भवतीति महाराक्षसौकरणेनेंद्रादि
दिग्देवान्स्वस्वाधिकारे संस्थापनेन च दिव्यानंदं संपाद्य एवमेव भूमावपि पत्रयंत्रया
दृष्ट्या योग्यता तत्र तत्र तादृशानंदसंपादनमकरोत् यथा तिनिपुणधिषणः कृषी
वलः पाषाणपापभरुहाच्छादितामतिदुःसंभूमिकां विकृताकारां निरन्नभूतां परशु
द्वदाहनादिना कंटकादि मनिर्मलयित्वा हलफालकद्दालैः संप्रोक्ष्य तत्रा सत्र वना
रोपणं करोति तद्वच्छ्रीरामो राक्षसनिर्मलतानंतरमनेकराजवंशस्थापनसेतुक
ल्पकूपकासारतडागारामारोपराजमार्गमंडनैर्महीमलंकृतां कृत्वा नाना यागो
द्योगैर्महोत्सवमापाद्य कृतकार्यत्वात् कृतकृत्योपि भूत्वाति सर्वस्य दर्शनाद्दूरद
र्शनानागतकालमालक्ष्य स्वांते किमपि शून्यतामनुमानेनानागतकालज्ञो वा भूतभ
क्तानंदमहोत्सवः कथं भवेदिति सरूपार्थेवक्ष्यति श्यायां विदेहजामयोनिजामे
कांते मंत्रराजमुपदिदेश ततोवतारप्रयोजनं संपूर्णं कृतवानस्मीति संतुष्टोवि

राम:
५

हारैर्विजहारेति श्रुत्यसरिवृत्तप्रबंधोल्लेखः तथाहि अयोध्यानगरे रम्ये सर्वलोकस्यका
रणे रमया सहितो रामोध्यास्ते भागवतेः सह उत्पकरीत्या अयोध्याधिपतिः तस्यां महा
मणिमंडपकल्पवृक्षछायायां रत्नसिंहासने सुखासीनो वाङ्मनसापरिच्छेद्यस्वरूप
रूपविभवैश्वर्यस्वभावः स्वाभाविकज्ञानबलैश्वर्यवीर्यतेजः प्रौशील्यवात्सल्यमा
र्दवार्जवसौहार्दसौम्यकारुण्यमाधुर्यगांभीर्यौदार्यस्थैर्यधैर्यसत्यपराक्रमस
त्यकामसत्यसंकल्पकृतित्वकृतज्ञताद्यसंख्येयकल्याणगुणगणौघमहार्णवः रा
वणादिहननद्वारेणासकलजंतूनां नयनविषयतां प्राप्यापनागताखिलचेतनोज्झि
तो विषयाः श्रीजानकीरुहृद्गगमहिपरं परयावनितालिंड मंत्रह्मतारकं मंत्रराजं प्रकाश
यामास उक्तं चास्य तारकत्वं मुनिभिः इममेव परं मंत्रं ब्रह्मरुद्रादिदेवताः ऋषयश्च
महात्मानो मुक्ता जप्त्वा भवांबुधेः १ एतन्मंत्रमगस्त्यो विजप्त्वा रुद्रत्वमाप्नुयान् ब्र
ह्मलोकापूपयो जप्त्वा कौशिकत्वमेरथ्यातां २ कार्तिकेयो मनुश्चैव चंद्रार्कं गिरिनार

रा॰र॰ दाः वालखिल्यादिमुनयोदेवतात्वंप्रपेदिरे ३ इममेवजपन्मंत्रंरुद्रस्त्रिपुरदाहकः
ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तः पूज्यमानोमरुत्सुरैः ४ इत्यवतरणिकात्राचार्यानुगामीस्वा
५ नशेषशेषित्वंचशेषश्रीसुदर्शनशंखादीनांभावमानोभगवतिभगवदीयानांभा
वनारहस्यानिसंसेव्यमानः श्रीरामेपरतत्वनिघ्नोभरतचिदेकरसस्यापारपार
वारस्वरूपश्रीसीतालक्ष्मणभरतादीनांस्वगतस्वात्मस्वरूपाण्येतद्यात्वंमन्यमानः
एवंशरीरस्येरणासरणातयाशंकेतचेत्कथमुक्तमद्रव्यक्तातिशयांस्पत्ताप्यधिकामि
तितत्राप्येत श्रीरामोपासिकैः श्रीरामः परतत्वात्मासात्मारामः अवाप्तसमस्त
कामः घनीभूततेजः पिंडपिंडः उपास्योत्र ऋषिः अन्तस्तंवतल्लोकायमज्ञानाद्य
दित्यत्ति राममनाम्निपरंतेजोतपतीवदिवाकरइति स स्वरूपेरंतुकामः सएका
कीनरमेतद्वितीयामैच्छत् पत्निश्चपत्नीचाभवतांलीलारसास्वादसंपादनायद्व रामः
योर्भागयोर्दक्षिणांगवामभागयोर्दक्षिणोदक्षिणोवामोवामश्चावतरतिस्म क्तिद्व ५

यात्मैकतत्त्वस्वरूपः क्वचिद्गुणभागस्याधिक्यं क्वचित्साम्यं न निषिद्धं श्रीविभक्तस्व
रूपत्वात् यथाऽनन्या हि मयासीतेत्यादि अनन्या राघवस्याहं भास्करस्य प्रभा य
थेत्य विभक्ता च अपि कल्पे चाश्रितरक्षणादि गुणैः षड्विध यथा श्रीरामस्याश्रितदोषदर्श
नेऽपि संरक्षणं दृश्यते दोषो यद्यपि तस्य स्यादित्यादि श्रीसीतायास्त्वदोषदृष्टे
वदृश्यते यथा पापानां वा सदेषकाणां वधार्हाणां प्लवंगम कार्यं करुणमार्य्या
नकुः श्रीलापरत्वं तीत्यादावाराधाधिक्यं श्रीलक्ष्मणाद्विभागोऽपि स्वस्वामिभावभा
वनामेव भावुकानुभावयन् लीलासाह्यं संपादनेन पराक्रमते यथा भवांस्तु स
ह वैदेह्या गिरिसानुषु रंस्यते अहं सर्वं करिष्यामीत्यादि रहस्यं परमात्मनो राम
चंद्रस्य प्रकृतिपरस्य एकाद्वैताभिधानतत्त्वस्य तत्त्वत्रिधास्थिति संपादनाय क्वे
धा भेदो भवति आदौ श्रीमन्नारायणात्मभेदे शक्तिस्वरूपवाहनादिसेवारूपः
स गतभेदो वहुधा लक्ष्मणेति तन्नाभिपद्मनालाच्चतुर्मुखो ब्रह्मा सोऽपि स्वागतभे

रा०र० दैर्नारदसनकादिभिर्विततेतानंतरावतंसालफालफलितो भगवान्प्रभुः स्वयंभूरात्मजो
६ जातस्तस्यापिशक्तिशस्त्रवाहनादिसेनाकल्पना यापुंस्त्रीकल्पना याचव्यवस्थासंयोजनी
या यथा चिन्मयस्याद्वितीयस्य निष्कलस्याशरीरिणः उपासकानांकार्यार्थंब्रह्मणोरू
पकल्पना रूपस्थानांदेवतानांपुंस्त्र्यंगास्त्रादिकल्पना द्विचत्वारिंशदष्टानांदशाष्टा
दशाष्टादशा अष्टादशापिकथिताहस्ताः शंखादिभिर्युताः सहस्रांतास्तथातासांवर्ण
वाहनकल्पना शक्तिसेनाकल्पनाचब्रह्मण्येवहिपंचधा कल्पितस्याशरीरस्यत
स्यसेनादिकल्पनाइत्ति रामएवपरंब्रह्मसच्चिदानंदविग्रहोयोनित्योनानारूपः ए
वंस्थितेश्रीरामापरमतत्त्वोपासनपरमात्मैकतत्तापासीनसिद्धांतवाक्यान्यवतर
ति नरामतत्त्वइत्यनवद्यम् कापक्करणाम् श्रीरामरक्षावतारोऽयंस्फुटोभविष्यति
ॐरामायनमः श्रीशिवोविश्वामित्रायाहध्यायेति यःप्राज्ञएतत्सर्वंभेयमयत्नतो रामः
नापासनहेतुमिच्छतिसरामरक्षांपठेदितिसंबंधः प्रज्ञएवप्राज्ञःधीःप्रज्ञाशेमुषीम ६

तीत्यमरः सास्यस्मिन्निति प्रज्ञस्ततः स्वार्थेमत्वर्थीयोऽण् प्राज्ञ इति प्रोत्साहनायोक्तिः स
बुद्धिमान्मनुष्येष्विति वचनात् स एव प्राज्ञो यो ऽमररक्षांपेक्षते अत्र पूर्व इति पञ्चम्या
दनिर्दिष्टो ये ऽपि के ऽपीति प्राज्ञा यतो ऽयत्नेनाभयमिच्छवः अत एव चतुर्विधा भजन्ते मां
जनाः सुकृतिनोऽर्जुन। आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ इत्यत्र चतुर्णामपि
सुकृतित्वप्रतिपादनादत्र प्राज्ञ इति प्रोत्साहनं सुवचत्वं नहि प्राज्ञ एवेति नियमः क
र्तुं शक्यते यतो ऽयत्नत इत्युक्तं प्राज्ञो ऽभयत्वाय यदि रक्षांपेक्षते तदा दोषवत्सहानायासाय
त्वं कृतो भवति प्राज्ञस्य यत्नसाध्यत्वात् रक्षायाश्च स्वतन्त्रफलत्वात्तेनान्यनिरपे
क्षत्वात् उक्तं हि नेदृशं दानं न च दक्षिणां न च प्रस्त्वर्यमिनागीष्यते मंत्रायं रसनास्य
गवफलति श्रीरामनामात्मकः १ न देशनियमस्तत्र न कालनियमस्तथेत्यादिवचना
दत्राभयमिच्छुरधिकारी एतद्द्वयमित्येतत्र च वक्ष्ययोगस्यातिक्रमो यतस्त्रिवर्तते मा
नकालता चोद्यात् एतदर्थे प्रमाणं कारिका इदमन्तु सन्निरूप्य समीपत्तव तिचैत्तदारूप

रा॰ अदसस्तु विप्रकृष्टं तदिति परोक्षे विजानीयात् इति समीपतरवर्तित्वं वर्तमानकाल
ताच शतं त्मत्तवः सोहं भ्राजापतेत्मत्सः सहैव प्रलीयते अथवा दृश्यतां तेवास्मत्सैर्व
७ प्राणिनां ध्रुव इति सर्वेमिति मयसमानाधिकरणत्व श्रुत्या ध्याव अस्मद्याभावे ध्या-
वो ध्याहं तु मिच्छतीति ध्यामेव करोति न लिच्छानंतरं प्रपतत्ते पतोपलक्षितस्य
कं न च निरूपपदस्य पस्यापूरणे त्वादुं तेधीतो स्वप्राणवियोगानुकूलव्यापार
येत्वादसंभव इति वाच्यं मयस्यात्यंताभावच्छायाः संभवात् अथास्याधिकारि-
णमिति कर्तव्यता रामं ध्यात्वेति ध्यानानुज्ञयाशिरः स्नानादिकृत नित्यनिर्वा-
हस्य मंत्रस्य शुद्धिप्राणप्रतिष्ठामंत्रजपादीनामुपलक्षणम् अथ मंत्रशुद्धिर्येया
तत्करणप्रकारस्तु शारदातिलके मंत्रशुद्धिं ततः कुर्यात्तत्प्रकारोऽधुनोच्यते
पादतो जानुपर्यंतं चतुरस्रं वज्रकलायुतं पीतवर्णं च भुवः स्थानं विचिन्तयेत् ॥ राम:
जान्वोरानाभिचंद्रार्द्धनिभं पद्मेनलांछितं शुक्लवर्णं स्वबीजनयुतं ध्यायेदयां ७

स्थलं नाभितः कंठपर्यंतं त्रिकोणं रक्तवर्णकं सस्वस्तिकं स्वबीजेन युतं वन्हेस्तु मंडलं
कंठाद्भ्रूमध्यपर्यंतं कृष्णं वायोस्तु मंडलम् षट्कोणं बिंदुभिः षड्भिर्युतं बीजेन चिंतयेत्
भ्रूमध्याद्ब्रह्मरंध्रांतं वर्तुलं ध्वजलांछितं धूम्रवर्णं स्वबीजेन युतं ध्यायेन्नभस्तलं एवं
ध्यात्वा पुनस्तानि भूतानि प्रविलापयेत् पृथ्वीमप्सु च ताश्चैव वन्हौ वन्हिं वायौ समीरणं॥
प्रविलाप्य तथाकाशे प्रकृतौ तत् ततः अपरब्रह्मरूपां तां मायाशक्तिं परात्मनि इत्थं स
मस्तदेहादिप्रपंचं परमात्मनि प्रविलाप्य परं ब्रह्मरूपस्तिष्ठेत् किंचित्क्षणं पुनरुत्पादये
द्देहं पवित्रं परमात्मनः शक्तिर्ब्रह्मात्मिका जाता प्रकृतिः परमात्मनः अजायत जग
न्मातुराकाशं नभसोऽनिलः समीरणाच्च दहनो वन्हेरापस्ततो मही स्वापमभ्योपिभू
तेभ्यस्तेजोरूपं कलेवरं देवताराधने योग्यमुत्पन्नमिति भावयेत् तस्मिन्देहे परात्मा
नं सर्वज्ञं सर्वशक्तिमत् समस्तदेवतारूपं सर्वमंत्रमयं शुभम् आत्मरूपेण देहस्य
बीजभावेन तिष्ठति इत्येषा भावना मुख्या भूतशुद्धिर्विधीयते धर्मकंदसमुद्भू

तं ज्ञाननालं सुशोभनम् ऐश्वर्याष्टदलं चैव परं वैराग्यकर्णिकम् स्वीयहृत्कमलं ध्यायेत्
प्रणवेन विकाशितम् तत्कर्णिकासंस्थं प्रदीपकलिकाकृतिं सुषुम्णावर्त्मेना
तं च परमात्मनि योजयेत् योगयुक्तेन विधिना सोहंमंत्रेण साधकः तत्रैव सर्वं तत्वा
नि विलीनानि विचिंतयेत् पुरुषाभं ततः पापमनादिभवसंचितम् ब्रह्महत्याशिर
स्कं च स्वर्णास्तेयभुजद्वयं सुरापानहृदायुक्तं गुरुतल्पकटिद्वयम् तत्संयोगिप
दद्वन्द्वमंगप्रत्यंगपातकं उपपातकरोमाणं रक्तश्मश्रुविलोचनं खड्गचर्मधरं क्रु
द्धं कुक्षौ दक्षिणतः स्मरेत् ततः संशोधयेद्देहं पूरकादिक्रमेण वै विधाय प्राण
संरोधं वायुवीजेन वायुना वह्निवीजेन तेनैव सदेहं तं सकलां तनुं भस्मतद्भागेण मा
र्गेण निर्गतं चिंतयेत् सुधीः ततो वमिति वीजेन प्लावयेत् सकलां तनुं संजातनिर्म
लं देहं देवतोपासनक्षमे आत्मा जीवाख्य तत्वानि स्वस्थानं प्रापयेत् ततः आत्मानं हृ
दयाम्भोजमाने यत्परमात्मनः हंसमंत्रेण विधिवद्देवा वर्ण्यं विधायते भूतशुद्धि

विहीनेनकृतापूजाभिचारिका विपरीतफलंदद्याद्भक्त्यापूजनंसदा भक्तश्रद्धि
विधायेत्थंततोविद्यापंचदशाक्षरान् पाशांकुशान्प्रदित्त्वाशक्तिमादौसमुच्चरेत् प्रका
रादिसकारांतान्विंदुमस्तकलांछितान् तदंतउद्धरेत्स्वाहासोमामेंद्वंद्वसंपुतं ततो
हंसपरात्मानोततोऽमुष्यपदंवदेत् प्राणाइतिवदेत्पश्चाद्दिहप्राणास्ततःपरमत्र
मुष्यजीवइहतुस्थितोऽमुष्यपदंततः सर्वेंद्रियाण्यमुष्यांतेवाङ्मनश्चक्षुरंततः
श्रोत्रघ्राणपदेप्राणाइहागत्यसुखंचिरं तिष्ठन्तुगनिवधः पर्वप्रत्यमुखपदस्ववधः
पाशाद्यानिप्रयोज्यैवंप्राणमंत्रंसमुद्धरेत् ब्रह्मर्षिरस्यछंदस्तुविराट्प्राणास्तुदेव
ता प्रणोवाग्निवधूबीजंशक्तिरुक्तामनीषिभिः शिरोवदनहृद्गुह्यपादेष्वेषांविवि
न्यसेत् अमुष्यनिपदस्थानेसाध्यनामसमुच्चरेत् त्रिर्जपेत्साध्यसंस्पर्शकर्मणि
त्रमुदारधीः एषप्राणप्रतिष्ठायाःप्रकारःपरिकीर्त्तितः आंपाशःह्रींमायाक्रौं
अंकुशः तथाचागस्त्यसंहितायाम् हृदंबुजंब्रह्मकंदसंभूतज्ञाननालके

रा॰र॰ ऐश्वर्य्याष्टदलोपेतपरेवैराग्यकर्णिके आराग्रमात्रेजीवस्तुचिंतनीयोमनोषिभिः।

९ नेतव्योहंसमंत्रेणद्वादशांतस्थितःपरः तेनसंयोज्यविधिवद्भूतशुद्धिंसमाचरे
त् भूतानिनामपृथिवीजलंतेजोमरुद्वियत् पंचतेजायतेतस्मिन्प्रलयोत्पाद
नेपुनः शरीराकारभूतानांशुद्धियेशोधनंविदुः मरुदग्निसुधावीजैः पंचासन्मा
त्मात्रकं प्राणान्निरुध्यात्मदेहंशोधयेत्ततस्तुनदहेत् तंदेहंपुनराप्लाव्यप्रजी
वमिहानयेत् जीवनपुनरात्मानंचिंतयेत्पुरुषात्मये जीवस्यतत्वसिद्धैचतस्या
प्यात्मत्वसिद्धये नयनापनार्थंचहंससोहमितीरयेत् भूतशुद्धिरियंनामक
र्तव्यानामसायेकृत् भूतशुद्धिंविनायस्माज्जपहोमादिकाःक्रियाः भवंतिनिःफलाः
सर्वाःप्रकारेणाप्यनुष्ठिताः गृहोपसर्पणंचैवतथानुगमनंहरेः भक्त्याप्रदक्षि
णंचैवपादयोःशोधनंविदुः यन्नामकीर्तनंचैवगुणानामपिकीर्त्तनंभक्त्याश्री रामः
रामचंद्रस्यवचसःशुद्धिरिष्यते पूजार्थंपत्रपुष्पाणांभक्त्यैवातालनंहरेः कर ९

योः सर्वेषुद्धीनामिंयशुद्धिर्विशिष्यते तत्कथाश्रवणंचैवतस्यात्सवनिरीक्षणं श्रो
त्रयोर्नेत्रयोश्चैवशुद्धिसम्यगिहोच्यते पादोदकस्य निर्माल्यमालानामपिधारणं
उच्यते शिरसः शुद्धिः प्रणतस्यहरेःपुनः आघ्राणंगंधपुष्पादेरर्चितस्यतपोधन
विशुद्धिः स्यादनंतस्यघ्राणस्येहाभिधीयते पत्रपुष्पादिकंयच्च रामपादयुगा
र्पितं विशुद्धं तत्भवेत्सर्वस्यात्मनाधार्यते यदि इतिभक्तशुद्धिप्रकरणम् त्र
त्रश्रीराममंत्रजपस्याप्युपलक्षणात्तिलककरणप्रकारस्तु नित्याह्निके ॐकेशवा
यनमः ॐनारायणायनमः ॐमाधवायनमः ॐगोविंदायनमः ॐविष्णवे
नमः ॐत्रिविक्रमायनमः ॐमधुसूदनायनमः ॐवामनायनमः ॐश्री
धरायनमः ॐहृषीकेशायनमः ॐपद्मनाभायनमः ॐदामोदरायनमः
ॐनमोवासुदेवायनमः इतितिलकंकृत्वा प्रथमतः अपवित्रेतिमंत्रेण
शरीरप्रोक्षणासनशोधनंवायथासंभवंकुर्यात् ॐअस्य श्रीरामषडक्षर

मंत्रराजस्यब्रह्मान्नृषिःगायत्रछंदः श्रीरामःपरमात्मादेवतारांबीजंनमःशक्तिःरामा
यकीलकंश्रीरामप्रीत्यर्थेजपेविनियोगः ॐब्रह्मणेऋषयेनमः शिरसिॐगायत्र
छंदसेनमोमुखे श्रीरामायदेवतायेनमोहृदि रांबीजायनमःगुह्ये ॐनमःशक्त
येनमःपादयोः ॐश्रीरामायकीलकायनमःसर्वांगे इतिऋष्यादिन्यासः ॐरां
रींरूंरैंरौंरः ॐरांअंगुष्ठाभ्यांनमः ॐरींतर्जनीभ्यांनमः ॐरूंमध्यमाभ्यांनमः ॐरैं
अनामिकाभ्यांनमः ॐरौंकनिष्ठिकाभ्यांनमः ॐरःकरतलकरपृष्ठाभ्यांनमः इ
तिकरन्यासः ॐरांहृदयायनमः ॐरींशिरसेस्वाहा ॐरूंशिखायैवषट् ॐरैंकवचा
यहुं ॐरौंनेत्राभ्यांवौषट् ॐरःअस्त्रायफट् इतिहृदयादिन्यासः न्यासंकृत्वामूले
नैवत्रिराचमेत्मूलेनशिखाबंधः मूलेनैवकरशुद्धिः प्राणायामं पूरकं ३२ कुंभ
कं ६४ रेचकं १६ यथाशक्तिवीप्राणायामत्रयंकृत्वा अथध्यानं वैदेहीसहितंसुरद्रु
मतलेहैममहामंडपेमध्येपुष्पकमासनेमणिमयेवीरासनेसंस्थितं अग्रेवाचयति

प्रभंजनसुतेतत्तलं चमुनिभिः परं व्याख्यातं भरतादिभिः परिवृत्तं रामं भजे श्यामलं इति
ध्यात्वा जपं कुर्यात् षट्सहस्रं सहस्रं वा त्रिप्रातं प्रातमेव वा ततः समर्पणं कुर्या
त् पुंडरीकाक्ष विश्वात्मन् मंत्रमेतं जनार्दन गृहाणेमं जपं नाथ मम दीनस्य प्राप्य
तेति नमोस्तु रामदेवाय ज्योतिषां पतये नमः साक्षिणे सर्वलोकानां परमानंददा
यिने रघुनाथाय दिव्याय महाकारुणिकाय च नमोस्तु केशवानंददायिने ब्रह्मरू
पिणे नमस्ते मंदयासिंधो नमस्ते परमेश्वर नमस्ते जानकीकांत नमस्ते रघुनंदन इ
ति नमाम्यहं श्रीरामं संध्यासंहारमुद्रया विसृज्य हृदयागं तं विभाव्याचमेत् जपजय
श्रीजानकीरमणकरुणानिधे इति पुनः पुनर्वदेत् इति नित्यमंत्रसंध्या समाप्ता
इयं च रहस्यश्रीराममंत्ररूपातो पावद्रा ममंत्रफलप्रतिपादकत्वेति स्मृतिशास्त्र
समुदायपरत्वाविद्धा याप एव वोध्यम् अनुवंधसंबंधो प्येवमेव पुनश्चैपं रहस्यमंत्ररूपता
त्पूर्वमीमांसा श्रीरामब्रह्मस्वरूपनिरूपकत्वादुत्तरमीमांसा नीलोत्पलश्याममित्या

रा०र०

११

दिसमवायसंबंधविशिष्टविशेषणैः पदार्थस्वरूपनिरूपणात्कणादस्यायंभगवतोश्रीरामस्व
रूपरूपरूपध्यानज्ञानबोधनात्सांख्ययोगभूतातोवेदमंत्ररामायणार्थे विशेषत्वात्सर्वशा
स्त्ररहस्यमितिसर्वमनोहरमुक्त्वाविशेषणांप्रेत्तावस्थद्दत्तावरुच्यालस्याभावोनिष्ठनिव
र्तनिष्ठप्रायोराचस्फुटस्पष्टयति पापघ्नींसर्वकामदामिति विशेषणद्वंद्वेनरक्षानुगा
म्यानुषंगिकष्टसंपादनंफलत्वेनदर्शयतिएतामित्यादिनापापघ्नीमिति पापाःसंचित
क्रियमाणागामिवीजरूढत्वपापंचविधास्तान्हंतिनाशयतीतितथातां स्वपापिनामो
चारेणपापनाशोभवेत्येवत्स्यवेसंयं यद्वापापाःभगवद्भागवतापचाररूपाःवाब्रह्महत्या
दयउपपातकानामप्युपलक्षणंतान्हंतीति सब्रह्महत्यांतरतिसवीरहत्यांतरतिस
भ्रूणहत्यांतरतीत्यागमानुसंधानंमानं सर्वकामदामिति सर्वकामाश्चानुकूल्यसंक
ल्पाःसर्वकामास्तान्ददातीतिपासातां यद्वासर्वैःकाम्यतइति सर्वकामाश्चत्वारोयोध
र्मार्थकाममोक्षाख्यास्तान् यद्वासर्वेश्चकश्चत्रमदश्चेतसर्वकामदाःप्रियव्रह्महर

राम:

११

पस्तविद्यंतेपरंपरासंवंधेनपस्यांसातं। सर्वः शर्वः शिवः स्थाणुरित्यमरः कः प्रजापतिरु
द्दिष्टइत्येकाक्षरः नविद्यतेमदोयस्मिन्नित्यमदो विष्णुः हरिः कस्मैब्रह्मणेउपदिदेशसो
पिशिवायशिवोविश्वामित्रायेतिपरंपरासंवंधः पक्षेसर्वेकांश्रद्धामितिशेषः सर्वेकांसर्वेसंवं
धवतीं अकारोवासुदेवस्तंददात्युपदिशतीतिप्रदातं। पक्षेसर्वान्कामान्यतिखंडयती
तितम् पक्षेसर्वेस्यशिवस्येपकामाः श्रीरामस्वरूपानुभवानंदसंदोहसंकल्पास्तान्ददा
तीतितं। पक्षेसर्वेस्यशिवस्यकामः शत्रुस्तंघतिखंडयतीतितं श्रीमहेश्वरेणमनोजमर्द
नकोत्सहलमनयेवायादित्तमितिध्येयं पक्षेसर्वेस्यपादकमात्रजनस्याभयार्थेदात्रीमि
त्यर्थः पक्षेसर्वेस्यशिवस्यकांगंगेवशिरसिभ्राजमानातं ग्रामदंग्रामंग्रामघ्नंपती
तितं पक्षेसर्वेकाचासावामदाउत्तपक्षानामविपक्षकषायाणामपीच्छांपरयतीतिया
सातं पक्षेसर्वेकामाःवासर्वेषांकामाःवासर्वेस्यशिवस्यकामायेनयस्मैयस्माद्यस्यया
स्मिन्नितिसर्वेकामः श्रीरामस्तंददातीतितं। पक्षेसर्वैः काम्यतेप्राप्यतेयच्छाविषयी

क्षिपतइति सर्वकामोरामोऽनुपादेयतइतिसर्वकामदातृत्वं यद्वासर्वकामःसर्वगंधःसर्व
रसइतिश्रुतिप्रतिपादितपरब्रह्मश्रीरामदातामित्यर्थः एवंरत्नाविशेषणाभ्यामुपाय
सौकर्यमुपपाद्यमिदानीमुपेयातिसुलभत्वप्रदर्शनानिविशेषणानिनिर्वक्ति श्रीरा
मंध्यात्वेति श्रीरामशब्दस्यानेकार्थत्वात्तेषांचवक्तुमशक्यत्वाच्चत्वारोर्थाःश्रीरामायणो
धिकृत्यप्रयुक्तास्तेचातिरमणीयत्वं १ ब्रह्मत्वं २ राज्यदत्वं ३ राक्षसांतकत्वंचेति ४ त
त्रातिरमणीयत्वमयोध्याजनकपुरवासिनोभावयंतिपथाश्रेयोरमणसामर्थ्यात्सौंद
र्यगुणसागरात् श्रीरामइतिनामेदंतभाषणोवक्षणेगितज्ञवहुज्ञकृतज्ञसर्वज्ञध
र्मज्ञताद्यंतःकरणगुणैरंजितचित्तहत्तयोनिर्मथनीभूताइति ब्रह्मत्वयात्रषयोभावयं
ति रमंतेयोगिनोनंतेसत्यानंदचिदात्मनि इतिरामपदेनासौपरंब्रह्माभिधीयतइति
तेजोमयानंदसंदोहघनीभूतपरतरात्मासिपथिगतावलोकनसमयेविक्रीतमनस्का
श्राशक्ताश्रपाररूपवारिधौनिमज्जतयोगवैराग्याविवशाद्दृश्यंतेश्रीरामायणेतथा

हि तेतं सोमम्मिवोधं तं दृष्ट्वैव धर्मचारिणः मंगलानि प्रयुंजानः प्रत्युग्र हल्लनं दृढव्रताः ।
ऊचुः स्वरं तितमाव यं राजन्भवद्विषयवासिनः नगरस्था वा वनस्था वा त्वं राजा जनेश्व
र इति आर्षव्याघ्रो ह्युक्तः राक्षसांतकता चक्रुः टवसर्पनखायरघुषणादिहतांते
तितेजोमयताल्पलावण्यमद्रमसःणानैपतंगाइवाघ्रक्तामुक्ते वैरिखड्गयो विस्मितोय
क्रमाः रामदत्तचित्तामत्तामुक्तिभाजो बभूवुरिति राज्यदत्तं च सुग्रीवविभीषणांगद
द्विराजदानेरनेकराज्यवंशस्थानैः स्फुटतरं प्रपंचरणमरतिजनकता चतुर्षिषष्ठिसि
ह्रायथायोध्याजनकपुरजनमुनिराक्षसराजानो रमंते तत्तपैवं पासनारहस्यमुपास्य
गुणोत्कर्षो वैचित्यापादकोऽयं कोऽप्यनिर्वाच्यगुणास्य रूपः यथा आत्मारामाश्च मुनयो
निर्ग्रंथा अप्युरुक्रमे कुर्वंत्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिरिति अहमस्याश्वरोत्रा
तालस्मणोनामनामतः कृतज्ञस्य बहुज्ञस्य गुणोदीसमुपागत इत्थंभूतगुणागा
रामरूपमोहोऽमहतुणां तयोगोकृत आचार्यैः कामादीन्पंचतत्तस्मिन्बाधकानि

रा०र०

१३

अत्रतुसाधकानिकामाक्षिप्प इतिव्यासादिरहस्यंविश्रामधामरामंमनोहरम् नीलोत्पल
श्याममिति समुदायसंदिष्टः प्राक्तात्रवयेवप्रवर्त्ततइतिन्यायान्नीलोत्पलसंवर्णश्याममिम
लन्पष्टिचित्ररूपादेकदेशइतियोगंपसरससुगंधावकाशकांतिपावनाद्युपमानगुणा
उपमेयेत्वनुसंधानायनीलोत्पलोपमाराजीवलोचनमिति राजीवमारक्तपद्मंतद्वदारक्ते
लोचनेयस्यसतं राजीवोपमयात्रारक्तलोचनाभ्यामभक्तेद्वेषापूरितेवाभक्तरागरंजिते
अनुरागिनेत्ररागरक्तेरंजितइतिप्रसिद्धः पद्मसामुद्रिकोक्तलक्षणोपेतयथास्कांदेः प
द्मपत्राभनेत्रेलोचनैः सुखभोगिनइति सर्वत्रसुखभोगप्रदकलक्षणेलोचनेयस्यसमस्त
मठराजीववन्नहीडकमलेलोचनेसंरक्षणायतदुन्मुखेयस्यसतं जानकीलक्ष्मणकटंम
कितमिति वटक्षीरस्नेहेनाकुंडलककलापोवेणयाकारेजटापाक्षेनोद्यतेतस्यकलाप
स्यमुकुटेमुकुटाकारः सन्निवेशः शिरस्याविष्टनंतेनमंडितंकेशसमूहेनमुकटशोभा
यस्यसतं सासित्रेणेति सहासित्रेणाभ्यांवर्त्ततेयः सः सासित्रेणः धनुर्बाणोपाणौवायं
स्यसोधनुर्बाणपाणिः सासित्रेणश्चासोधनुर्बाणपाणिस्तं सासित्रेणधनुर्बाणपा

रामः

१३

णांनक्तंचराणांत्रिचराणांराक्षसानांतेषामंतकस्तंनक्तमित्यन्वयंपराणांत्रैनक्तंचरेतिराक्षसेरूढिः
स्वलीलयेति स्वस्यलीलाफलंजगत्त्राणंचभावीतिकृत्वाविर्भूतमभिव्यक्तंनतूत्पन्नंयतो
जंवक्ष्यमाणंनजायतइत्यनेनान्यपिहद्वापरपादयोनिरस्ताविभुमित्यनयाविशेषण
सामर्थ्यासहितोप्यजत्वव्यापकत्वनिर्वाहकोपलक्ष्यात्वेति ननुनानालंकारालंकृता
भिषेकवाल्यकौमारकैसाराभिव्यंजकावस्थाभावना विहायकिमितिजटामुकुट
मेडितंवनवासिरामध्यानमभीप्सितंकिंचप्रिवःश्रीरामंवालध्यायतिविश्वामित्रः
किसोरोपासिकोत्तरामायणादशरथवचनंप्रमाणं वालोड्डादशवर्षोयमित्यादि इ
पंचध्यानसंपत्तिःकृताभिपतेतिचेदत्रोच्यते नहिश्रीरामस्यसर्वावस्थासुजटाधा
रणंदृश्यते नचोपासकैःसर्वथाएवमेवध्येयःकिंतुरक्षापोठध्यानविशेषोयम् यथा
श्रीकृष्णेवेणुवादनेमारुतेःद्रोणागिरिधारणेलंवोदरस्यलड्डुकंश्रीनृसिंहस्योग्ररू
पं तथाजटाधारणंध्येयं ततद्वारेनेध्यातृरक्षणात्तरातिप्रायद्योतनायेवंध्येयरूपित
येवभाव्यं अत्यंताद्दहृदयतयास्य संवंधिमित्तनमतीवकाहलभरणेवप्रोक्तसंधेयः एम

रक्षेति रक्षणं रक्षा रामबलप्रदा रक्षा रामरक्षा श्रीरामस्य प्रबलं रक्षणसामर्थ्यं तदस्यामस्ति य
द्वा रामस्य बलमेव प्रचुरं वीर्यं विद्यते इति तद्युक्ता रक्षा रामरक्षा तां पठेदिति पाठमात्रोच्चारणेन श्री
रामरक्षासिद्धिरूपानन्तफलसाध्यं पाठेन संपादयेत् फलानुषंगी तेरक्षायामस्ति रक्षेव वस्तु
यं साध्यानन्तु साध्यवती तात्पर्यः यद्यपि प्रथमान्वयप्रयोजनायां सहेतुककरूपानुसंधानं शास्त्र
स्थितत्वबुद्धिप्राणप्रतिष्ठामंत्रादयस्संगतास्संपादनाय ध्यानस्य योग्यता प्रयोजनायोप
स्थिताः यदि च निर्हेतुककरूपा समावृणोत्तः करणेनिर्विघ्नं तद्वेयोजनार्हेतुमिच्छतीय चे
ति च कोऽपायपर्यपि यदि चेत्सर्वभयं हन्तुमिच्छेत् तदा यत्नतो यत्नविनेव श्रीरामं ध्यात्वा श्रीराम
रक्षां पठेदिति यत्नानिभूतत्वमुद्रा दीनि तन्निरपेक्षत्वात् केवलं देशानियमरहस्यादिना। राम
नीलोत्पलश्याममिति विघ्नाघ्यनासमुदायं ननकोऽपि ध्यानक्रमोपदेशो यतोऽग्रम्बिर इम
इत्यत्र अग्निरश्वारम्य पादान्तं शिखनखं वस्तमालोसर्वमनवद्यं यच्चु मानवामो लितावर्णाः
देवाश्चरणात तत्यप्ति शिखन खन खशिखवाश्व ब्राह्मणमानवदेवादिवर्णानिक विस्तं
केतः सनात्र पूर्णाकनीयः अस्य स्तोत्रस्य रक्षात्वात् वज्रपंजरनामनामकरणात्तयाराम

कवचंस्मरेत्इतिकवचधारणेननखशिखंशिखनखंवापपघेतेत:सामान्येननाममंत्रा
णांन्यसेनश्रीरामस्यशिखनखमंत्रानुसंधेयम् ध्योक्तस्यारंभस्यसर्वकामदामित्यंतेनग्रं
थसंदर्भेणश्लोकत्रयान्वयैकत्वसंगत्यापादनेनकुलकादिविंशुष्यणाविशेषणवध्य
संखलासंमिलितप्रकरणेश्लोकत्रयेव्याख्यासंग्रहःसंपादितःततश्चश्रीरामेराघवःपा
त्विस्यारंभपातुरामोऽखिलंवपुरिति पंचश्लोकाख्यात्पंत्रमंत्रप्रयोगविधानव्याख्या
नमंत्तेचयथाभक्ताभिवादइवात्मभक्तार्थीनिर्दिष्टेन एतांरामबलोपेतामिति षड्भिनफ
लस्तुतिप्रदर्शनंभविष्यतीतित्रिकांडरामरक्षात्रिपंचपदसंपत्त्याचतुर्दशश्लोकवती
तिश्रीरामार्पणमस्तु इतिश्रीरामरक्षाव्याख्यासंग्रहेप्रथमःकल्पः १ अथप्रयोगः ॐअ
स्यश्रीरामरक्षास्तोत्रमंत्रस्यविश्वामित्रऋषिरनुष्टुप्छंदः श्रीरामपरमात्मोदेवतेत्य
गत्रयं ऋषयोमंत्रद्रष्टारकर्त्तारोवा छंदःपुरिरंभवत्स्येद्वेषोदेवता अथास्यरक्षामं
त्रस्यश्रीराममंत्रार्थविशिष्टत्वान्मंत्रेणैवावशिष्टांगत्रयंकल्पनीयं तथाहिरांबीजंन

मः शक्तिः रामायेति कीलकं चेति रा मिति बीजमाद्यंकारणं हेतुर्नीकारणं बीजं निदानं त्वादि
कारणमित्यमरः नमः शक्तिः सामर्थ्येन मसेवक्ससर्वसंपाद्यं रामायेति कीलकं विनियो
जकं तादर्थ्ये चतुर्थी तत एव श्रीरामप्रीत्यर्थपाठे विनियोग इति लभ्यते इति ऋष्यादि
न्यासः न चावशिष्टांगन्यासप्रयोगोत्र प्रतिपदं गन्यासस्यैवोक्तत्वात् तथा हि ओं
राघवाय नमो मम शिरः पात्वित्यादि क्वचित्पराधीते शिरः पात्वित्यपरत्वं यथा च निमंड
ले सर्वे वंशोत्तमा रघुवंशोद्भवाः सर्वोत्तमास्तद्गतमस्तमो राघवो मम मोत्तमांगं पात्विति स न
परित्यासं सर्वबोध्यं वस्तुतस्तु सर्वेत्राति रहस्ये हेतुकव्यक्तेत् यपादनं दोष एवात्रमति रहस्य
संगोपनीयं सर्वे संमतं रघोरपत्यानि पुमांसः राघवा तेषु श्रेष्ठो रामो राघवः ओं राघवाय
नमो मम शिरः पात्विति शिरसि योजना एवं दिग्न्यासः सर्वांगसंरक्षणालंकृतानं शिरः प्रभृति
पादांतानां भगवति नियोजनप्रार्थनाप्यनुमान्या यथा सर्वमदर्थे कृतोपकारं श्रीराम

माकर्णय कर्णो नित्यं मद्ईनमालाकयनेत्र जिव्हेस्तुहि श्रुतं तगर्जसंदष्टुवानमिति श्रीभ

रघुजकृतवेदपादस्तोत्रांगानामेत्वाभिमुखेन नियोजनमन्यथाप्रत्यवायश्रवणान्निष्प
लत्वेननिंदनंवहीयतेतेनयेनन राणा मित्यन्यत्र विस्तरः प्रकृतमनुसरामः भालं दश
रथात्मजइति दशरथइतिदशेंद्रियाणि रथइवरथोयस्यसोदशरथोजीवः यद्वाद
शतीतिदशः दंशरूपदशनेनधातुस्तेनदशः पक्षागरुडरथोयस्यसोविष्णुर्दशरथस्त
त्स्वरूपः जीवार्थेपक्षेदशरथोजीवदशरथात्मनाजीवात्मनाजायतइतिदशरथात्मज
इति यद्वा स्वर्यवंशजपुत्रोदशरथोराजातस्यात्मजः पुत्रः आत्मजस्तनयस्सूनुरि
त्यमरः यद्वा दशासु दिक्षुप्रतिहतारथगतिर्यस्यसोदशरथस्तस्यात्मजस्तेनपुत्रत्वेन
हतइति दशरथात्मजायनमोमभालंयातिति कौशल्येयाद्दशाविति कौशल्यानाम
श्रेयाध्यायेवंसार्द्धद्वयप्रयोजनप्रमाणेनमाववमंतसंज्ञिकाराजातस्यापत्यंस्त्रीकौशल्या
ज्येष्ठाकन्याकनिष्ठासुमित्राकौशल्यायाअपत्यंपुमान् कौशल्येयः तयाप्रियाचित्तं
त्वयामेपुत्रत्वेनभवितव्यंस्वयंचकृत्येवांगीचकार तथांकौशल्येयायनमोमदशाया

त्विति विश्वामित्रेति विश्वस्य मित्रो विश्वामित्र इति मित्रे चर्षौ इति दीर्घः विश्वामित्र:
प्रियापस्य विश्वामित्रस्य वा प्रियस्तस्मै विश्वामित्रप्रियाय नमो मस्त्विति कौशिकपालि
ति घ्राणमिति मखत्रातेति मखस्य त्राता मखत्राता मखाद्धितुभक्तादाविभेप दशार
थंपितृत्वेन प्रकल्पितेन पुत्रेण हृत इति तत्संकल्पपरत्वेन त्रातेति मखत्राता इत्य
मेधयज्ञफलस्वरूपानुभवानंददातेत्यर्थः यज्ञमखस्य त्राता मखत्रातेति विश्वामि
त्रयज्ञस्य त्राता तेन शिष्यत्वेन हृतः स्वयमंगीकृतवान्ततो बलातिबले विद्ये धीतवा
न् यज्ञमखत्राता मखत्रातेति राज्ञो जनकस्य धनुर्यज्ञनिमित्तभूतेत्त स्मिन्नेन हृत
स्तत्याकरणादित्यर्थः यज्ञमखेन यज्ञेन हेतुभूतेन त्राता यजमानपालः यज्ञसंभारस्त्रे
न पूजितस्त्रातेति यज्ञाज्ञानयज्ञस्तपोयज्ञो द्रव्ययज्ञ इत्यत्रैवं बहुविधा यज्ञा वित
ता ब्रह्मणो मुख इत्यत्र यज्ञशब्दस्य ओमकोपपदत्वात् देनकधात्वं यज्ञस्य मखापरपर्या
यस्यानकधात्राणां कर्तातो मखत्रातेन नमो मे घ्राणं घ्राणस्याधिष्ठानं नासिकं पात्वि

ति ५ सुखं सौमित्रिवत्सल इति सुमित्राकृताभिषेका राज्ञीकृताभिषेका सुमित्रेति श्रीमद्रा
मायणे योध्याकांडेऽपि श्रीरामवचनादेव धार्ष्ट्यं तथाहि दिव्यनाटकमप्यवोचद्युवराजो म
वाप्नुहि मिति श्रीरामवचनेन कौशल्यां प्रति त्वमन्वहं त्रैविवाहितासि ममाभिषेकः सु
मित्रया सह भवत्तु तदस्य शापं जातइतिगाथा कौशल्या च पश्चात् सुमित्रावचनेनानी
य परिणीतेति किंवदंति कौशल्या सुमित्रे भगिन्यौ भानुमंतसुतेइत्युक्तं जन्मना ज्येष्ठा कौ
शल्या नारदवचनेनावत्तार अप्रसंगलाराव लोहल्या समुद्रे निक्षिप्ता साच सामुद्रिके
स्तरंगैरुह्यमाणा केनचिद्दशरथेन राज्ञा समानीय पालिता ततः सुमित्रा विवाहे अभिषे
क समये ऽभवत्तदा कौशल्या नन्दा सुमित्रा दृष्टेति कौशल्यातः सुमित्रा राज्याभिषेकरी
त्या ज्येष्ठा जन्मना च कनिष्ठेति परिवित्तादिदोषादेवगत्या न जातइति संतोष्टव्यम् त
स्याः सुमित्राया अपत्यं पुमान् सौमित्रिर्वत्सलो यस्य सः सौमित्रिवत्सलः यद्वा सौमित्रे
र्वत्सलो रामस्तस्मै सौमित्रिवत्सलाय नमो मम सुखं पात्विति ६ जिह्वां विधत्ति विधानं च

र.र॰ र्मस्थानानां निधिस्तानि याज्ञवल्क्योक्तानि यथा पुराणन्यायमीमांसाधर्मशास्त्रांगमिश्रि
ताः वेदाः स्थानानि विद्यानां धर्मस्य च चतुर्दशेति विद्यानिधये नमो नमः जिह्वा रसग्राह
१८ करसनेन्द्रियाधिष्ठानं पात्विति ७ सप्तमंत्रात्मशिरऽस्त्यारभ्य जिह्वामित्यंतमुक्तमांगेनि
विष्टाङ्गत्ववांतरप्रकरणे मंत्रव्यूहन्यासस्ततः कंठादारभ्य सप्तव्यूहो नाभ्यंतं निमिष्ट
स्ततः कटितः पादांतो द्वादशाक्षरान्वितस्त्वेतो यो मंत्रव्यूहो मंत्रविद्भिर्निविश्य इत्ति रहस्यं
कंठं भरतवंदित इति भरतेन वंदित इति सद्वयास्येत्युक्तिरियं रामो दशरथात्मजो जनक
जामाता भरतभ्राता वशिष्ठविश्वामित्रशिष्यो महद्गांधर्ववेत्तत्वज्ञैर्भरतैर्वंदितस्तथा च
श्रीमद्रामायणे गांधर्वे च भुवि श्रेष्ठो बभूव भरताग्रज इति भरताग्रजविशेषणाद्भरतो
गांधारदेशजातायां मातर्युत्पन्नस्तद्देशधर्मविशेषज्ञश्चार्थाद्गांधर्ववेत्तत्वज्ञस्तेन वंदितः
स्वरसुधासरससारसंलापेति कमनीयकोमलकोकिलकूजितादप्यतिशयरसासार रामः
धरधाराधरध्वनादिकं तद्वत् श्रीभरतवंदिताय नमो नमः कंठग्रीवामात्रं पात्विति ८ स्कंधा १८

विति द्विविधं वदिव्यं त्र्यायुधं दिव्यायुधं दिव्यैस्तु पलक्षणम् दिविभुविचांतरिक्षे चायुधं
यस्य सतथा पद्मा दिव्यसायुधम स्त्रवलं यस्य सतथोक्तः अस्त्रवलं चोक्तं एतदस्त्रव
लं घोरं मम वाह्यं पवकस्यचेति पद्मादिव्यं कामायुधं धनुर्यस्य वाणाकटाक्षसंपत्तिरिति
विभावयामायथाकामधनुषिसंधताः कामवाणाविषयसुखमायादयंति तथा राम
युधसंधानात्स्पष्टावाणानिर्वाणसुखमावहंति तदुक्तं तदस्त्रं तस्य वीरस्य स्वर्गमार्गप्र
भावनं रामवाणस्य नाक्षिप्तमाहत्य परमां गतिमिति दिव्यायुधो रामो मेरुस्कंधो भुजशिरो
देशोपात्तेति दिव्यायुधायनमः इत्यत्र श्रीरामस्य स्कंधसौष्ठवं ध्येयम् सिंहस्कंधवृ
षस्कंधवहुन्नतस्कंधाद्येपा दिव्यायुधेनेतिज्ञेयम् भुजो भग्नेशकार्मुकइति ईशस्या
तिवलस्य शिवस्य सहस्रभुजविंशतिभुजगुरोः कार्मुकं कर्मेणा महतापि तेन नारायणपि तु
प्रांवसमात्तगवमीशकार्मुकं भग्नमीशकार्मुकं यस्मिन्निमित्तभूते रामस्य भग्नेशकार्मु
कः अत्र धनुः स्वयमभज्जत् तदुक्तं नाटके तद्ब्रह्ममात्रवधपात किमन्यथा रिसंत्रा

तकारिकरसंगमपापभीत्यारोपांधनुर्निजपुरश्चरणापन्नंनंदहंमुमोचरघुनंदनपा
णितीर्थंइति पद्मभग्नईशकार्मुकोपनिमित्तभर्त्तेनेति श्रीरामस्याक्लिष्टकारि

त्वंस्फुटमिति भग्नशार्ङ्गकार्मुकोपनमोमभुजौपाविति १० कौ॰ सीतापतिरिति ई
षांलांगलदंडःस्यात्सीतालांगलपद्धतिरित्याद्यभिधानेन श्रीवाल्मीकिनाम
हर्षिणाकासीतात्पन्नेतिसीताभिधानात्सात्रत्रैवोत्तहिपदापत्तायत्तेत्रशोध
नेराजाजनकोवेदहिकपोरोहित्यादिराज्यसंपत्तिमुपादायशुक्लांबरःप्रिर
स्नातोवासोलंकरणामंडनैर्मंडितमात्मानंकृत्वासुवर्णहलफालकद्वालदा
त्रेयोक्तकरणकैःकेदारकर्षणकर्मणिक्षपिकारवदतिनिधिर्भांडमलभत्
तस्मात्कन्यारत्नमवाप्यानंदनपुत्रशतलाभादप्यधिकं मन्यमानोमहन्म
हात्सवानंदगीतवाद्यादिभिर्मंगलैः तस्मात्कन्यारत्नमवाप्यानंदनपुत्र
शतलाभादप्यधिकं मन्यमानोमहः" स्वस्तिवाचनपूर्वकैर्नांदीमुखादि

आह्य द्विजातकं कृत्वा तां पुत्रित्वेन पालयामास स चानुदिनं वर्द्धमाना चंद्रका
लेव कतिपयदिवसैः सार्द्धत्रिवर्षैर्वाहृप्रपत् तयाकपापिलालया धनुरुत्थापा
न्पतस्योनधनुरितिहृष्टा राजा वीर्यशुल्केति नाम चकार पणं च कृतवान्
यो धनुरुत्थापयपरपेत्सोस्यापतिरितिमेदिनीवाघेरवादयन् द्वीपद्वीपांतसं
प्याख्यापयामास सेयं सीता तस्याः पतिः पाणिग्रहणे प्रोक्तकन्यकापितृ
वचनेन करणहोता तथोक्तं इयं सीता मम सुता सहधर्मचरी तव प्रती
च्छ चैनां भद्रं ते पाणिं गृह्णीष्व पाणिनेति सीतापतये नमो मे करेपात्विति हृद
यं जामदग्नीति जमदग्निरपत्यं तत्र तपांतकारकां प्राविवतारो महर्षिमौलिमणिस्तं ज
पतीति तत्पास मे हृदयं मनश्चंचलतां स्वांतं हृन्मानसं मन इत्यमरः हृदयं गंभीरपर्य
र्णोवा घतपरशुपाणिं धनुर्बाणधरं परशुरामं वचनरचनयैव जितवान् अनेन श्रीरा
मे वतारत्वमनेनावतारित्वं प्रवदंति हृद्याः तस्मै जामदग्निजितेन नमो मे हृदयं पा।

रा०र० त्विति १२ मध्यमिति खरध्वंसीति हृदयादधोभागो नाभ्यूर्ध्वंदेशः शरीरावयवो मध्य
१९ शब्देनोच्यते खरो दूषणभ्राता चतुर्दशसहस्रसंख्याकराक्षसपतिर्भरतखंडमध्य
मध्यास्तस्मात्तस्यध्वंसोऽभावविशेषस्सादिरनंतोनाशः सोऽस्यास्तीतिसतस्मैखर
ध्वंसिनेनमो मे मध्यंपात्विति १३ नाभिंजाम्बवदिति जांबवान् ऋक्षात्मजोनिजंभो
द्भवो ब्रह्मांशस्तपावतीर्णःपरमेष्ठीपरब्रह्मविद्यानिधिःऋक्षराजोतुवलनिधिः श्री
रामावतारेप्येतस्याश्रयआश्रयपदंतोनिवासइतियावत् यद्वाजाम्बवानाश्रयो
ऽतिप्रियसचिवतयानिस्पृहमंत्रकार्थीयस्यसः यद्वाजांबवान्आश्रयः सर्व
देवानरादिभक्तत्वादाधारःप्रथमोपात्तात् उक्तं हि ब्रह्मणा सर्वे समुदायं प्र
तिप्रपिसांममावर्त्ताराजातइति एवमेवमयास्पृष्टोजांबवान् ऋक्षपुंगवः ममव
क्त्रात्महसाज्जंभमाणस्यजापतमवह्निरपिसेसिरंघोरवतरतव्यमिति श्रीरामोजां रामः
ववदाश्रयवान् तस्मैजांववदाश्रयायनमोमेनाभिंपात्विति अवांतरप्रक १९

रणोद्वितीयोमंत्रसप्तकः ४४ सुग्रीवेति शोभनाग्रीवायस्यासौसुग्रीवः सुष्टुखेद्
तियावत्सुग्रीवस्यशोवासुग्रीवईशायनसःसुग्रीवःसंखतुल्यग्रीवः कंबुग्रीवश्च
न्पतिल्लेस्वकर्णेतिभाषणाइतिलक्षणं रेखात्रयान्वितग्रीवाकंबुग्रीवेतिकथ्य
तेइतिहलायुधः सुग्रीवश्चाव्हः कंबुग्रीवापरपर्यायः सुग्रीवेशायनमोमेकरिंपा
त्विति २५ सकर्ष्यीति हनुरस्यास्तीतिहनुमान्सर्येग्रासकौतुकेवामोहनुरभज्य
तइति ब्रह्मणाकृतनामधेयोहनुःकपोलोपरिभागः अधस्ताच्चिबुकंगंडक
पोलौतत्परोहनुरित्यमरः हनुमतःप्रभुर्वाहनुमान् प्रभुर्येनसस्तस्मैहनुमत्प्र
भवेनमोमेसर्वधीपात्विति २६ हनुमत्प्रभुरित्यत्रसप्तमश्लोकांकस्तदग्रेमत्रा
कस्यादिमोद्वैश्रीरामरक्षापरिपर्येविन्मस्कारिविद्यारणपकाष्ठजिह्वोपनाम्ककै
करूरघत्तमःपातुरक्षःकुलविनाशनइतिपाठोनिवेशितस्तत्पक्षेः रक्षाश्लो
कस्यचतुर्दशएतस्मिन्निवेशेसंहितानियमभंगःपुनश्चरक्षाश्लोकेषुसविप्रांश

रा°२०

षणपदंनयति अत्ररघत्तमरत्तः कुलविनाशनयोर्मध्ये किंविशेष्यं किंवाविशेष
णपदमित्यत्रैषैवनियामिका अपिचकोष्टेः सहैकविंशत्यादिपंत्रघटनापिदुःस्था

२०

प्या अस्मिन्संकेतेतु श्रीमद्रामोपासिकाग्रगण्येनमुद्गलभट्टोपितेनापि पंचश्लो
कीव्याख्याप्रतिज्ञायसाद्धं पंचश्लोकव्याख्याकृतातु तिविंदांकुर्वंतु विद्वांसः जा
नुनीसेतुकृद्विति निरूपपदसेतुशब्देनधर्मसेतुर्मर्यादासेतुसमुद्रसेतवादयः सं
गृह्यंतइत्ति उक्तंहि भयेपोभयोभाविनोभूमिपालान्नत्वानत्वायाचतेरामचंद्रः सु
ठेष्टोऽपधर्मसेतुर्न्नराणांकालेकालेपालनीयोभवद्भिरिति सेतुकृतेनमोमेजानु
नीपात्विति १७ जंघेइत्ति दशमुखादशास्योविंशत्तिवाहुरावणोराक्षसोवादश
मुखमहामोहस्तस्यांतक उक्तंहि दशेन्द्रियाननंघोरंयोमोहरजनीचरम् विवेक
शरजालेनशमेनपतियोगिनामित्तिदशमुखांतकायनमोमेजंघेपात्विति १८ वि
भीषणइत्ति विभेत्यस्मात्स्मावाविभीषयतिकामादीनि विभीषणस्तस्मैत्रिपं

रामः

२०

लंकाराज्यंददातीतिविभीषण। श्रीरक्तस्मैविभीषण। श्रीदायनमोमे पादौपातिति
१९ पातुरामइति श्रीरामायनमोमेअखिलंवपुःपातित्यत्रविंशतिमंत्राख्याता
व्याख्याता एकविंशश्चानुदितोयंत्रोद्धारेलिखितमस्तितयोश्चैकविंशमंत्रैःसयं
त्रारामरक्षाराजतेयस्य अत्रश्रीराममंत्रापौल्लेखउक्तितस्तथाप्यत्रयंत्रोद्धारः
प्रथमंलिखेत्नैवक्तस्यवधावकाशतान्नाममंत्रार्थसंग्रहोभविष्यत्यग्रेरामकल्लो
पेतामित्यत्र अथश्रीरामरक्षायंत्रक्रमोगस्तिसंहितायाम् वक्ष्यामिरामचंद्रस्य
यंत्रंकवचसंज्ञितं धारणाज्जस्यमर्त्यानांजायतेसर्वसिद्धयः नश्यंतिसर्वपापानिविप
दोयांतिसंक्षयं भूतप्रेतपिशाचाद्याःपलायंतेचदर्शनात् मित्रताण्स्थिरतां
यांतिशत्रवोयांतिमित्रतां ग्रहाःप्रसादमायांतिदास्यंयांतिमहीभृतः किमत्र
बहुनोक्तेननास्त्येतेनसुदुर्लभं यंत्रेणरामचंद्रस्यवज्रपंजरसंज्ञिना कोष्ठैःसहे
कविंशत्यायेत्तिद्धयविभूषितं विन्यसेद्वृत्तमंचक्रमेतस्मिन्कवचंलिखेत् इद

रा॰र॰ प्राक्स्वर्णेष्वगृह्णीयात्तेषु विन्यसेत् अनुलोमविलोमाभ्यां प्रागदक्षिणक्रमेण च राघ
वादीनि नामानि नमस्कारेण योजयेत् मशिरः पात्विति वस्यात्सर्वतो वाक्ययोजना सा
२१ ध्याख्यासंप्रत्ताय षष्ठी स्वाहेत्येकादशार्णेह स्वकामशक्तिवाग्वर्णैर्नारसिंहमतः परम्
लक्ष्मीपाशाङ्कुशाणीनिवारणं हं फट् स्वरूपकं स्वाहेति रामभद्रस्य द्वादशार्णान्तरमीरितं
सौवर्णे राजते पात्रे भूर्जे वा सस्पृगालिखेत् अथवा ताम्रपत्रे च गुलकौ हृत्प धारयेत्
यावज्जीवं तु सौवर्णे रौप्ये विंशतिवार्षिकं भूर्जे द्वादशवर्षाणि तदर्धं ताम्रपात्रके
एवं लिख्य विशेषेण यंत्रशक्तिः प्रतिष्ठिता एतां रामबलोपेतामित्यादि श्लोकपञ्चकं
यंत्राद्बहिः प्रदेशे तु वृत्ताकारं यथा लिखेत् सर्वदुःखोपशमनं सर्वोपद्रवनाशनं आ
पुरारोग्यमैश्वर्यं पुत्रपौत्रविवर्द्धनं सर्वान्कामानवाप्नोति विष्णुलोकं स गच्छति अ
स्यार्थः वक्ष्यामीत्यारभ्य वज्रपंजरसंज्ञिनेत्यंतस्य षट्सु दक्षिणोत्तरे रेखात्रयस्योपरि रामः
प्राक्पश्चिमाग्रे रेखाद्वादशकेऽपि तु द्वाविंशतिकोष्ठकानि भवंति अंतिमकोष्ठ २१

रूपमघोरस्यापाकरणाय एकविंशतिभिः सार्धपंक्तिरूपविमर्षितमुत्तमं चक्रं विन्यसेत्
तत्र श्रीरामकवचं विलिखेत् तद्यथा। द्वादशाक्षरमंत्रवर्णानां मध्ये एकैकेन गणयेद्वा
पनमोमध्यस्यालितियोजितं संपुटितमेकैकस्मिन्कोष्ठके प्रादक्षिण्येन लिखेत्
एवमुपरितानां दशपदानां समावेशः एकादशकोष्ठे द्वादशपूर्वैरितं वर्णरूपं ततः
श्रीमुकस्य तत्तोरक्षामध्ये पार्श्वयोः क्रमेक्रमेण तदेव वर्णरूपं विपरीतं लिखेत् एवमे
वकोष्ठानां विनियोगः तदेवं द्वादशवर्णात्मकं मंत्रं दर्शयति सत्यादिना. सोवर्णे
उत्पादिमंत्रभक्तिः प्रतिष्ठितेस्यंतं शेषस्य तत्र यावज्जीवमित्यादिश्लोकमंत्रेकंतत्
सर्वयंत्रसाधारणं एतामित्यादिश्लोकषट्कं यंत्रा द्विद्विस्थले हतं यथा भवति तथा
लिखेत् शेषं स्पष्टं न संति गुरवो यस्यैनवर्हिता विधिक्रमः रामरक्षापठनेन फलं तुल
सीदलमर्पयेत् दीक्षांतरप्रोतेनापि नित्यफलमवाप्यते इत्यागस्त्येनोक्तत्वात् राम
रक्षासमं न हि प्रादक्षिण्यक्रमेण च इति चकारः समुच्चयार्थः ग्रंथांतरोक्ते इत्यष्टं

रा०र० सोहं पंत्रस्य जीवः स्यान्मध्यबीजाद्धोन्यसेत् हंसः सोहमिति प्राणो उपप्राणादिक्रमाल्लिखेत्
रं रं नेत्रन्यसेत्पार्श्वे ओं श्रोत्रे तथैव च विप्रोपोष्टदलादेस्तु गायत्री लिखेन स्फुटः पंत्र
२२ राजाय विद्महे वरप्रदाय धीमहि तन्नो पंत्रः प्रचोदयात् इत्येणो मंत्र गायत्र्याः प्रति
पंत्रविशेषाध्यपेत् अग्नेपयपावकोशेन प्रतिष्ठां प्राणदां लिखेत् इति यंत्रोद्धारः अथ यं
त्रचक्रन्यासः अथ श्रीराममंत्रार्थो विहुधा वहुभिराचार्यैर्विहुतं त्रैवेर्णतत्र स्तद्वष्टोस
पत्तयालंवहिरववरिष्टात्स्मा श्रीरामानुजाचार्यकृतकारिकाद्वयो परिकेन विन्नवि
नेन श्रीमदष्टाक्षरार्थोब्रसोरणपडक्षरव्याख्या संगृहीतास्त्वास्माकं मनुकूलाय
तोपंक्व्याख्यासंग्रहः स्पष्टएकतन्मंत्रार्थोपप्या ० सच्चिद्रूपगुणोस्वरूपविभवैश्वर्यैक
दिव्यांवपुर्नित्यानंदगुणानुभावकरुणासौंदर्यशुद्धोदधिः त्वंपंतप्रत्तिपाद्यवस्तु
घटनेकर्तास्वतंत्रः स्वतोभ्रातश्चंडकराम्बयेविजयेत श्रीजानकीशोविभुः १ अयो रामः
ध्यानगरे रम्ये सर्वलोकस्य कारणे रमया सहितो रामो ध्याते भागवतैः सह २ जान २२

कोजागतामिशूंगां नित्यंप्रेषानपायिनी विमलादिशक्तिसंयुक्ता भगवंतमुपासते ३ ३
स्फुरत्करात्मात्रयोध्याधिपतिः तस्यां दिव्यमहामणिमंडपकल्पवृक्षच्छायायां शेषकशिपु
पर्य्यंकेसुखासीनः ब्रह्मेशानारदादीनां वाङ्मनसापरिच्छेद्यस्वरूपरूपगुणविभवै
श्वर्यस्वभावः नित्यैश्वर्य्यविप्रहानंतगरुडविश्वक्सेनादिपरिचीरितचरणयुगलः
स्वाभाविकानवधिकातिशयज्ञानबलैश्वर्यवीर्यशक्तितेजः सौशीलवात्सल्यमा
र्दवार्जवसौहार्दसाम्यकारुण्यमाधुर्य्यगांभीर्य्यौदार्य्यस्थैर्य्यधैर्य्यपराक्रमसत्यकामस
त्यसंकल्पकृतित्वकृतज्ञताद्यसंख्येयकल्याणगुणगणौघमहार्णवः सर्वेषांचेतना
नांस्वशेषत्वाविशेषेणस्वरूपगुणानुभवजनितानवधिकातिशयप्रीतिकारिताशेषा
वस्थोचिताशेषशेषतैकरतिरूपचरणारविंदनित्यकैंकर्यारसपरमपुरुषार्थोनुभ
वेयामपत्तासम्हावप्पनादिकर्मप्रवाहनानारिमापयावित्तसमानाकारान्संसारतोज्जी
वान् त्रिगुणात्मकप्रकृतिनिमग्नान् भोगमोक्षसस्पृहान् श्रीचिद्दिष्टिप्रदानवलोका

ए.र०

२३

त्यंतद्रूपादिचित्तःसन्मात्राद्वैकं व्यापकः श्रीमद्रामोनित्यविभूतिविशिष्टं दशरथपि
त्रत्वेनप्रकल्प्यभूलोकेचक्रोपरिकृतेनायामयोध्यायामवतीर्यरावणादिहननद्वारेण
सकलपापमस्तंतत्रनामपिनयनविषयतांगत्वाखिलत्वतमोजितोविषयाजानकी
रूढ्यागत्स्यपरंपरयावनितलेइदं मंत्रब्रह्मतारकंप्रप्रापामास उक्तंचहारीते इममे
वपरंमंत्रंब्रह्मरुद्रादिदेवताः ऋषयश्चमहात्मानोमुक्ताजप्त्वाभवांबुधेः एतन्मं
त्रमगस्त्योवैजप्त्वाद्रत्वमाप्नुयात् ब्रह्मत्वंकाश्यपोजप्त्वाकौशिकस्त्वमरत्वतां का
र्तिकेयमनुश्चैवरुद्राद्यार्कगिरिनारदाः वालखिल्यादिमुनयोदेवतात्वंप्रपेदिरे इम
मेवजप्त्वामंत्रेरुद्रस्त्रिपुरदाहकः ब्रह्महत्याविनिर्मुक्तःपूज्यमानोभवत्सुरैः श्रुया
पिरुद्रःकाश्यांतुसर्वेषांत्यक्तजीविनां दिशत्येतन्महामंत्रंतारकंब्रह्मनामकं त
स्यश्रवणमात्रेणसर्वएवदिवंगताः इत्युक्तप्रकारेणपरमपुरुषार्थसाधकत्वात्परं
परागतमपितदर्थज्ञानेनविनाप्रवृत्त्यसंभवात्ततोभगवान् श्रीमद्भाष्यकारास्मिं

रामः

२३

तारकेतत्वमिहतत्पुरुषार्थप्राचोदकसत रकारार्थो रामः सगुणापरमैश्वर्यजलधिर्मकारा
र्थोजीवः सकलविधिकैंकर्यनिपुणस्तयोर्मध्याकारो युगलमथसंबंधमनयोरनन्या
र्हत्वंतत्रिनिगमस्वरूपोयमतुलः १ एषात्मकाशाद्भूतंजगतत्रैवसंस्थितंस्थिति
संयमकर्तासौजगतोस्यजगन्मयः २ सएवस्रष्टाः सचसर्गकर्तासएवपात्यत्तिचपा
ल्पतेच ब्रह्माद्यवस्थाभिरशेषमूर्तिर्विष्णुर्वरेण्यावरदोवरिष्ठः अहंसर्वस्यजगतः
प्रभवः प्रलयस्तथा एषएवहिलोकानांउत्पत्तिस्थितिकारकः एवंभूतोव्यापनशी
लः रकारार्थः श्रीरामः रकारवाच्यः अपमाप्रायः रा आदानेइतिधातोः रातिगृह्णा
तिकर्तात्विश्वमितिरः रादीप्ताविति धातोः रातिप्रकाशतेइतिरः इत्यनेनजन्मक्षे
मादिकर्तृत्वेनरकारस्यसर्वेश्वरत्वंजगत्कारणत्वंचसिद्धं पद्धारमुक्रीडायामितिधा
तोः उकप्रत्ययेरमयतिसुखयतिस्वाश्रितान्स्वेनविश्वमितिरः उक्तंचहारीते रकारमै
श्वर्यबीजंमकारस्तेनसंयुतः अवधारणयोगेनरामित्यात्मामनोः स्मृतः पद्धारमुक्रौ

ए०र०
२४

उमामितिधातोः उवप्रत्यये रमपतिसुखरूपः खादिद्वात्वेनविश्वमितिरः उत्पन्नेनजग
त्पालकत्वंसिद्धं पहारमुधातोः विसर्गार्थत्वंतदा च जगतो रमपति उत्पारयतिइतिरः
उत्पन्नेनाखिलब्रह्मांडानंतापीरंष्ट्रिन्नेऐश्वर्यादिविशिष्टापहतपाप्माविजरो विमृत्युर्विशो
काविजिघत्सोपिपासः सत्यकामेनाखिलब्रह्मांडानंतापीसंकल्पादिगुणविशिष्टत्वं
सिद्धं अयंरकारोयोगरूढः अत्रयोगनजगज्जन्मादिकर्तृत्वात् कर्तृत्वंप्रसिद्धंरूढत्वात्तु
अखंडब्रह्मवाचकत्वंपरब्रह्मवाचकत्वेनप्रधानः सर्ववेदात्मकत्वाच्चसर्वलोकस्या
कारणात् ईश्वरप्रतिपाद्यत्वादखंडब्रह्मवाचकः वेजिपथास्थितोहरः आत्माप
ह्यवसंभूतः तेष्वेवसर्ववेदाहिरकारेष्वव्यवस्थिताः रकारात्जायतेब्रह्मारकारात्जायते
हरिः रकारात्जायतेशंभुः रकारात्सर्वशक्तयः अद्यैवंतेतथामध्येरकारेषुप्रतिष्ठितं
विश्वंचराचरंसर्वमवकाशेननित्यशः यथाकंठेरत्नानिगुह्यान्यंतेनेदृश्यते तद्वन्मंत्रा
श्चवेदाश्चरकारेष्वव्यवस्थिताः इतिपुलस्त्यसंहितावचनात् रघुनाथस्यसाक्षादुक्ता

राम:
२४

स्वाच्यस्य परब्रह्मवाचकत्वं प्रसिद्धं एवं रूपं व्निरूप्य सगुणप्राप्त्यर्थमाह सगुणापरमै
श्वर्यजलधीरिति गुणौ नित्यासंख्यानंदादिकल्याणगुणगणाः सहक्तमानं सगुणाप
रममुत्कृष्टं च तत् ऐश्वर्यं च परमैश्वर्यं ब्रह्मादिभिः सनकादिभिरनंतगरुडविष्वक्सेनादि
भिरप्यचिंत्यस्वस्वरूपरूपगुणविभवैश्वर्याणां जलधिः समुद्र इत्यादिनाग्रहत्पर्यः यथास
मुद्रजलस्य पत्ताकेनापि कर्तुमशक्या तथा भगवति गुणसमूहानामितिप्रतापार्षदै
रपि वाङ्मनसोरशक्येति भावः भगवति वात्सल्यस्वामित्वसौशील्यसौलभ्यज्ञानशक्तिपत्ति
प्राश्रयः गुणास्तिष्ठंतीति तैरखजगतां मानस्कारितं यद्यपि समस्तकल्याणगुणाद्विगुणावधि
कत्वं तथापि कतिपयगुणानामेवात्रोपयोगः तत्र वात्सल्यं नाम आदोषभोग्यत्वं दो
षादर्शित्वमित्येके तत्र प्रमाणं श्रेयस्करमात्रः पुरुषो मध्य आत्मनि तिष्ठति ईशानो भूत
भव्यस्य न ततो विजुगुप्सत इति मित्रभावेन संप्राप्तं न त्यजेयं कथंचन दोषो यद्यपि तस्य स्या
त् सतामेतदगर्हितं श्रीविज्ञाता सहस्रांश्च रिति इत्यादिस्वाप एधातुसंधानं प्रयुक्तम्

रा॰र॰

२५

गवज्जनितभयनिवृत्त्युपायो वात्सल्यस्वामित्वं नामस्वव्यतिरिक्त समस्तवस्तुनिस्वकीय
त्वाभिमानः सत्वमात्मनिसंजातस्वामित्वंब्रह्मणिस्थितं इत्यादिकमत्रप्रमाणंमत्का
र्येमयमसंशयंकरिष्यतीतिप्रत्ययापस्वामित्वं शीलंस्वभावः शीलंस्वभावसहृत्ताक्षिप
नुशासनात् सोभंनशीलस्वभावोयस्यसभगवान्भक्तस्यनिकृष्टत्वानुसंधानजनिता
नधिगम्यत्वभयनिवृत्तिरस्यप्रयोजनंसुलभस्यभावः सौलभ्यंनमांसचक्षुरभिवीक्षते
इत्युक्तरीत्यामांसचक्षोरविषयस्यतद्विषयितामापद्यनित्यंसंनिहितत्वं अहंवोबां
धवोजात सुहृदः सर्वदेहिनामित्यादिकमत्रमाननारायणः परस्मात्त्वद्धिकंठनिल
यः सदात्रर्चावतारत्वात्प्राप्तोभक्तानांहितकाम्यया भगवद्दौर्लभ्यभयनिवृत्तिरस्यप्र
योजनं श्रीमद्दाघंस्वयंव्यक्तंविमानंरंगसंज्ञितं श्रीमुष्णंवेंकटाद्रिंचशालिग्रामं
चनैमिषं तोताद्रिंपुष्करंचैवनरनारायणंतथा अष्टौमेमूर्तयःसंतिस्वयंव्यक्तामं
हीतलेइति वायुपुराणोक्तंप्रमाणं ज्ञानंसर्वदासर्ववस्तुविषयकपरोक्षाभावः यः

रा॰म॰

२५

सर्वज्ञः सर्ववित् परास्य शक्तिर्विविधैव श्रूयते स्वाभाविकी ज्ञानबलक्रिया चेत्यादिकमत्र
मानं इदं स्वमनिष्टनिरसनपूर्वकेष्टप्रापणरूप आश्रितकार्योपयोगि निरसनीयानिष्ट
प्रापणीयेष्टपरिज्ञानाय शक्तिर्नाम जगदुत्पादनभावप्रयुक्तमघटितघटनासामर्थ्यं
तदुक्तं जगत्प्रकृतिभावाय सा शक्तिः परिकीर्तितेति नित्यसंसारिणो नित्यसूरिपरि
षत्संघटने स्वासामर्थ्यशंकानिरासः प्राप्तेः प्रयोजनं पूर्तिर्नाम नारायणत्वप्रयुक्तसम
स्तगुणविभूतिमत्वमवाप्तसमस्तकामत्वमिति यावत् यच्च किंचिज्जगत्यस्मिन्दृश्यते
श्रूयतेपि वा अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्य नारायणः स्थित इति शोभनं शीलं स्वभावो य
स्य तत्स्वभावः सौशील्यं अहो भाग्यमहो भाग्यं नंदगोपव्रजौकसां इत्यादिकमनुसंधे
यं स्वकार्ये कर्तरि भगवति सम्यक् किंचित्कर सामर्थ्य प्रयुक्तस्वकार्यासिद्धिशंकानि
रासः पूर्तेरुपयोगः प्राप्तिर्नाम निरुपाधिकशेषित्वं तद्धि समस्तवस्तु हितत्वाच्छेष
यात्मत्वं अतः स्वामित्व शेषित्वयोग्यतानियोजनरूपं अस्य प्रयोजनं भगवतः स्वाश्रित

रा २७ कार्यं स्वकार्यमिति प्रतीतिस्तस्य स्वकार्यीकरणप्राप्तभावंशकाव्युदासः अत्र कारुणिक
त्वाभाववत्त्वानंकात्तैनयथापराधदंडापादनापत्तिः प्राप्तिश्चासमंजसाद्यविनिरक्त
२६ पुत्रवत्त्यागापेवस्याद्विति ज्ञानशक्त्यादीनामाश्रितानुग्रहोपयोगित्वाद्यं कारुणि
कताप्यनुसंधेया ननु वात्सल्येनैवतत्त्यागतायतेतिचेन्न कारुणिकत्वाभावेहि
निरंकुशस्वातंत्र्यान्मुखेननिमग्नतयासन्नपि वात्सल्यादिस्सागरमणिन्यायेन नाकिं
चित्कर एवं न च पुरुषकारत्वेन नत्वांतंत्र्ये निमग्नं वात्सल्यमित्याद्विकाश्शंइतिवा
च्यं पुरुषकारत्वेनापि प्रागनुभूतकारुणिकत्वाविर्भावमुखेनैव स्वातंत्र्यनिमीलनंन
स्वतः अत एव ज्ञानव्यासहर्द्देवंशेशरघुनाथोजगद्गुरुः रत्नक सर्वसिद्धांतैवेदांतेषु
चगीयतेज्ञानव्यासहृमगवत्तः कृपारूपेतायते अत एव वर्धाहमीपिकाकस्यचः कृ
पयापर्यपालयत् सामर्थ्यवान्कृपामात्रमनोहत्तिः प्रसीदमेइतिकृपापात्राघा रामः
न्यमुच्यते ननुपुरुषकारत्वंर्द्वकारुण्यानुन्मेषस्वातंत्र्यमेवहेतुरिति तत्रस्वे २६

पिपुरुषकारेणस्वातंत्र्यनिमीलनस्यापेक्षितत्वात् स्वातंत्र्यनिमीलनेनैवातिभोगपतया।
प्रतीतौसर्वज्ञस्यसक्तः स्वस्यतद्दर्शनेनवाञ्छितगुणाविशेषोपस्थितः साचस्वाश्रितदुस्त्य
सहत्वरूपाकरुणौवेतिपुरुषकारकृतस्वातंत्र्यनिमीलनेपिकारुण्यप्राचुर्येस्ववात्सल्या
देरुपयोगइति वात्सल्यादिप्रकाशार्थमपिकारुणिकतावश्यमपेक्षणीया। अत्रेत्स्य
नुसंधेयं परत्वसौलभ्ययोः सौलभ्यमेवभगवतः प्रधानभूतोगुणः परत्वंतुतस्यसाधन
गुणस्यपादनार्थतया अप्रधानभूतंपरत्वेसत्येवसौलभ्यंगुणाय प्रकृतमनुसरामः ई
श्वरस्यचेतनसंरक्षणेक्षणायांपुरुषकारसंनिधेरपेक्षितत्वात् अविनाभावाच्चरकारे
जानकीसंबंधोप्यनुसंधेयः अनन्याहिमयासीताभास्करेणप्रभायथेतिरामात्मा अत्र
नन्याराघवस्याहंभास्करस्यप्रभायथाइति जानक्युक्तापाचजानकीरामयोर्विश्लेष
रहितत्वंसर्वितंराघवत्वेभवत्सीतारुक्मिणीकृष्णजन्मनि अन्येषुचावतारेषुविश्लेर
षासहायिनी। इतिविष्णुपुराणाच्चरकारेलक्ष्मीसंबंधोवश्यमभ्युपगंतव्यमितिभावः

ता र १ अथ तत्तोपपदं व्याचष्टे मकारार्थो जीवस्तु नित्यमुक्तबद्धमुमुक्षुकेवलरूपेण पंचवि
२२ धास्ते वा मकारवाच्याः अत्र जीवस्त्वेकवचनं समष्टित्वाभिप्रायेण नित्यो नित्याना
मित्यादिश्रुतिभिः नत्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः दासभूताः स्वतः
सर्वे ह्यात्मानः परमात्मनः नान्यथा लक्षणं तेषां बंधे मोक्षे तथैव च इत्यादिश्रुति
भिरपि जीवानामजत्वनित्यत्वबहुत्वोपपत्तेः मकारस्य पंचविंशाक्षरत्वात् पंच
विंशः पुरुषः पंचविंशात्मा भवति इत्यादिश्रुतिभिर्जीवस्य पंचविंशात्मक
त्वात् आत्मा तु समकारेण पंचविंशः प्रकीर्तित इति स्मरणाच्च मकारस्य जी
ववाचकत्वं सिद्धं केचिदाचार्यास्तु मकारस्य जीववाचकत्वानुगुणं रूपं साध
यंति तथाहि मनज्ञाने मसी परिमाणे मदी हर्षे इति धातोः डिप्रत्यये टिलो
पे च धातव एव भूतमकाराणां निष्पद्यमानानामिह तंत्रेणोपादानं तथा च रामः
ज्ञातृत्वाणुपरिमाणत्वानंदगुणकत्वादिविशिष्टवस्तुवाचिनो मकारस्य २०

तादृशोजीवः शेषइत्येवार्थः अस्मिन्पक्षे मशब्दात्तस्याश्चतुर्थ्यामोनोधातोरितिसूत्रेणन
कारादेशप्रसंगमाशंक्यमकारान्तत्वेनसाधयति आत्मादेहेधृतौजीवइति कोशादा
त्मशब्दस्यजीववाचकत्वेनधातोःसत्वान्मकारव्यतिरिक्तपूर्वोत्तरावयवलोपेसतिमकारस्यै
जनमात्रेणप्रतिपादितत्वाच्चश्रुतयः एषोणुरात्माचेतसावेदितव्यः यस्यात्माशरीरंज्ञानमा
योमल्लजरत्यादिवाक्यैरात्मनोनित्यत्वाणुत्वस्वयंप्रकाशत्वज्ञातृत्वकर्तृत्वभोक्तृत्वप
रमात्मशेषत्वतत्परतंत्रत्वानंदगुणकत्वज्ञानानंदस्वरूपत्वलक्षणमात्मत्वमात्मश
ब्दप्रवृत्तिनिमित्तमितिमकारस्यापितादृशात्मवाचित्वमकीनोपंतस्मान्मकारवा
च्योजीवः शेषत्वलक्षणएवेतिसिद्धं तत्रविशेषणेसकलविधिकैंकर्यैनिपुणाइति पं
चविधानांजीवानांसर्वकालसर्वावस्थासुभगवद्दासत्वभगवत्स्वरूपानुभवानं
दभोगपत्वभगवत्प्राप्यत्वमेवोचितमित्याहहारीतः दास्यमेवपरंधर्मोदास्यमेव
परंहितं दास्येनैवभवेन्मुक्तिरन्यथानिरयंव्रजेत् नारायणस्यदासायेनभवंति
नराधमाःतेषामेवहिसंसर्गंनिरयंव्रजस्त्वन्य विष्णोर्दास्यंपराभक्तिर्येषांतुन

रा.र. २९

मेवेत्थं चित्तजीवं तत एव चांडालभविष्यंतिन संशयः तस्माद्दासं परां भक्तिमालंब्यानन्यमन
सेन नित्यमेनमिति कं पूर्वकपीडिश्रोहरेः सदा विहारमनुचरत्वं हि मोक्षमाहुर्मनी
षिणः नदास्यं वै परमस्यं बंधनं परिकीर्तितमिति पाद्मे विहरत्वं सुखं रामज्ञानकीस
हितोनघः अहं सेवां करिष्यामि ज्ञाग्रतस्वपतश्चेत एतेन तज्ज्ञत्वतत्प्राप्यत्वतदन्यत्व
तच्छेषत्वप्रतिपादनात् जीवत्वजगच्छेषत्वमेवस्वरूपत्वमुक्तो धर्मः यथा क
श्चिच्छ्रेष्ठो घ्राणगत्वा कंचनहेत्रं कर्षित्वा वपति प्रतिपालयति क्रंततिवसति
तमन्योद्दृष्टात्रपमस्यक्षेत्रस्य स्वामीति निश्चिनोति तद्वज्जगत्सृष्टिस्थितिसंहारव्या
पारैरयं जगच्छेषीति निश्चेतुं शक्यमिति भावः अनेन जीवब्रह्मणोर्नवविधः संबंधो
दर्शितः ननु अजायतेत्यस्य पतवाक दाविततं अजानित्यः प्रोक्तेत्यादिपुराणः रत्ना
दिश्रुतिस्मृतिन्यायविरोधात्कथं जीवोत्पत्तिरिति वाच्यं तत्र श्विपदादेर्विवनामां
तरं भजनार्हस्य स्वरूपान्यथाभावात्मकोत्पत्यादेरेव प्रतिषेधात् ज्ञानसंकोचवि
कासात्मकस्वभावान्यथाभावापत्तिरूप कार्यत्वस्य स्वरूपनित्यत्वाविरोधित्वात्

रामः २९

०२७ मेवेत्युक्तिस्तजीवंतएवचांडालभविष्यंतिनसंप्राय: तस्माद्दास्यंपरांभक्तिमालंब्यान्यपस
२८ तेन नित्यंनैमित्तिकंपर्वकपीडिप्रोह्य:सदा विहारानुचरतंहिमोक्षमाहमेनी
षिण: नदास्यंवैपरीत्यस्यबंधनंपरिकीर्तितंमितिपाद्मेविहरत्वंसुखंरामजानकीस
हितोनघ: अहंसेवांकरिष्यामिजाग्रतस्वपतश्चेत एतेनतज्जीवतत्त्वाल्पतत्त्वस्व
तच्छेषत्वप्रतिपादनात् जीवत्वजगच्छेषत्वमेवस्वरूपत्वप्रयुक्तोधर्म: यथाकु
श्चिच्छेत्रीयक्षेत्राणिगत्वाकंचनहेतुंकर्षित्वावपतिप्रतिपालयतिकुंततिवसति
तस्मैप्रदद्यात्अन्यमस्यक्षेत्रस्यस्वामीतिनिश्चिनोतितद्वज्जगत्सृष्टिस्थितिसंहारका
पारेण्यंजगच्छेषीतिनिश्चित्त्वंप्राकमित्तिभाव: अनेनजीवब्रह्मणोर्नैविविध:संबंधो
दर्शित: ननुननुजायेतमस्यएतवाक्येहावित अजोनित्य: शाश्वतोयंपुराण: इत्या
दिश्रुतिस्मृतिन्यायविरोधात्कथंजीवोत्पत्तिरितिवाच्यं तत्रवियदादिवद्वनामां
तरंभजनार्हस्य स्वरूपान्यथाभावात्मकोत्पत्त्यादेरेवप्रतिषेधात् ज्ञानसंकोचवि राम:
कासात्मकस्वाभावान्यथाभावापत्तिरूप कार्यत्वस्यस्वरूपनित्यत्वाविरोधित्वात् २८

एतत्सर्वं शारीरकभाष्ये स्फुटं एवमकारार्थमाहृत्येयोरिति तयोर्मकाररकारयोर्म
ध्ये अकारः अनयोस्तद्वाच्ययोर्जीवात्मपरमात्मनोः संबंधं नवविधं प्रोषयुक्षोभवं।
पितापुत्रभावं भार्यास्वामिभावं नियाम्यनियामकभावं आधाराधेयभावं स्वस्वामि
भावं शरीरशरीरिभावं धर्मधर्मिभावं रक्षरक्षकभावं अन्येषां भगवद्भागवतत्व
विशिष्टमंत्रब्रह्मरुद्रादिदेवतांतराणां स्वतंत्रसाधनांतरपराणां स्वात्मनिमा
निनां स्वातंत्र्याभिमानिनां चेतनानां तच्छेषभूतानां च अर्हः योग्यो न भवन्ति तथा
ऽत्र उपलक्षणतोऽस्यार्थः चादिर्गणेषु उपसर्गस्वरविभक्तिप्रतिरूपकाश्चेत्यनेन स्व
रेणास्वराणां निपातत्वेनानेकार्थत्वादकारस्य एवकारार्थेनावधारणार्थकत्वा
त् मकारवाच्यो जीवः रकारवाच्यस्य रामस्यैव शेषभूतो नान्यस्येति फलितं केचिद्विदृषा
पीत्तु अग्रतः प्रययौ रामः सीता मध्ये सुमध्यमा पृष्ठतस्तु धनुष्पाणिर्लक्ष्मणोऽनु
जगाम ह इत्युक्तरीत्या रामलक्ष्मणयोर्मध्ये सीतावस्थानवदीकारमकारयोर्मध्ये

रा२० अकारेणलक्ष्मीरुच्यते तथालक्ष्मीशेषत्वंस्पष्टमेव अस्मिन्पक्षे अवधारणमप्यर्थसिद्धंभव
२९ ति असेनावाप्यमद्ब इतिवत् भगवान्हि शेषत्वादपि अन्यशेषत्वनिवृत्तेरवावश्यकत्वे
नप्राधान्यत्वादवधारणार्थत्वमेवस्पष्टमितिसंप्रदायः अस्मिन्योजनाद्वयेपिजीव
शेषस्यापिविद्धस्तुन अभगवच्छेषत्वमप्यर्थसिद्धंनन्वचेतनस्यकथंभगवदनन्यार्हशेष
तात्वंहि भगवदन्यस्यचेतनस्यापिविद्धस्तुशरीरेन्द्रियात्मनःशेषभूतमितिवाच्यं अ
तएवद्वासुपर्णासयुजासखायासमानंवृक्षंपरिषस्वजातेसमानेवृक्षेपुरुषोनिमग्नः
इतिचशरीरस्यजीवेश्वरोभयसाधारण्यं अप्युच्यते अचेतनमपिहिचेतन
वद्द्वभगवतएवलीलोपकरणमया अनन्यार्हशेषभूतंचेतनस्यशेषत्वंतत्तत्स्वक
र्मोपाधिकंतंचेतनानामनादिकर्मार्जितपुण्यपापरूपकर्मफलभोगस्थानतया
अवस्थितमपिराज्ञएव अनन्यार्हशेषत्वंतद्वत् अतएवसवासनकर्मनिवृत्तौतेषा रामः
चित्संपत्तौनिवर्ततेभगवतस्तुनकदाचिदपिसंबंधः अयंत्रिगतयातुतस्यनतत्सं २६

पर्किकृतेहपसंबंध इति मत्वमात्मनि संज्ञातं त्वामित्यत्र ब्रह्मणि । स्थितं मममस्तकमेके
पुश्रीतिरप्यधिकापतः त्वम्हृत्सपरिचारकमत्स्यमत्स्यमत्स्यमत्स्यइति मांस्मर लोक
नाथ इत्यादिवाक्येनात्र भगवत्स्वरूपत्वमंतरेण भगवच्छेषत्वासिद्धेः भागवतशेष
त्वमप्यर्थसिद्धं एवं रामित्यत्र पदार्था उक्ताः अथ षडक्षरस्य स्वरूपकथनपूर्वकं तस्य वा
क्यार्थमाह त्रिनिगमस्वरूपइति त्रयो वर्णाः स्वरूपं यस्य स त्रिनिगमस्वरूपः रका
राज्जायते स्वर्गः मकारान्मर्त्यसंभवः रसातलमकारेण बीजात्त्रैलोक्यसंभवः सु
सारइति पादत्रयात्मा निगमात्मा सुसारः शुभः स्थिरं प्रभृतः सारः सुसारः समुद्र
मथनेन चंद्र इव स्थितः स्रष्टुलः न विद्यते तुला साहश्यं यस्य सः सर्वदेवस्वरूपं च महत्वात्स्मे
षामित्तत्साहश्यप्रभावस्वरूपं यः ननु रामेमित्येक एवं ब्रह्मरामं योगिनः समुपासते इ
त्यत्र रामित्यस्य ब्रह्मपरत्वकथनात्तस्य जीवपरमात्मनः शेषइत्येतदर्थप्रतिपादन
परत्ववर्णनमिति चेन्नैवं राजपुरुषवाक्यवत् शब्दप्राधान्येन जीवपरस्यापि तस्यात्र

रा.र. र्थप्राधान्येनब्रह्मपरत्वोपपत्तेः अयमेवार्थोविज्ञविवरणभृतन्मंत्रेप्रेषणामकारवा

३० च्योरामस्यैवशेषभूतोममनेत्येवंस्वशेषत्वनिवृत्तिरूपपारतंत्र्यपर्यंतप्रतिपादने

नविषद्दीक्रियतेइतिकृत्वापिमंत्र अंतनस्यभगवदनन्यार्हशेषत्वप्रतिपादन

परएवइत्यनुसंधेयः एवंजीवंव्याख्यायरामायेतिपदंव्याचष्टे जीवान्श्रीरमयतस्तेषां

त्रिजगतांस्वानंदकारणभूतस्सेमसद्भिभंवकरोमिस्मरणांनस्याम्यहंदेहभृत् ततकैं

कर्यप्रयोजनंममसदामंत्रेचतुर्थ्यात्मनः इत्येवंप्रतिपाद्यतेतत्रमत्रनाद्युपेत्तुवेदा

त्मकः २ जीवाःपंचविधाःतानरमयति तत्रनित्यानांविष्वक्सेनादीनांतुद्विव्य

पुरलोकनानंदरसेनसर्वदेशसर्वकालसर्वावस्थाचितकैंकर्यदानेनचरमपि

त्वंमुक्तानामपितत्कैंकर्यैकभोग्यत्वेनानंददातृत्वंमुमुक्षूणामपिवासनापरित्या

जेननस्वचरणारविंदप्रापकत्वं बद्धानामपितत्तल्लोकविषयभोगार्थकरणकले राम:

वरादिदानेनधेरकरूपत्वंकेवलानामपिस्वात्मानंददातृत्वं यथाकाश्यासेपकत्वा ३०

हृत्समूहत्वेनघटाकाशइतिव्यवहारः तद्वासमष्ट्यात्मकत्वेनमहाकाशस्यव्यापक
त्वंप्रत्येकंदेहेहेतुर्हृत्ताकाशइति व्यष्ट्यात्मकत्वेनमहाकाशस्यव्याप्यत्वं यथा
वाजलसमूहेसर्वप्रतिबिंबैकत्वात् सूर्यस्यसमष्ट्यात्मकत्वंनिर्विकारत्वंचतथा
श्रीरघुनाथस्यापिसृष्टेःप्राग्जीवानांनामरूपविभागरहितकालेजीवत्वावच्छिन्नं
तद्भावात् जीवसमष्ट्यात्मकत्वं सृष्ट्यनंतरंतु विचित्रतत्तत्कर्मफलविचित्रकरणक
लेवरदेवतिर्यङ्मनुष्यादिनामरूपविभागरहितंप्रत्येकंप्रेरकत्वाद्व्यष्ट्यात्मकत्व
स्वस्वरूपसजहदेवव्यापकत्वे निर्विकारत्वंतत्संसर्गदोषराहित्यत्वं जगन्नियामक
त्वंचसिद्धं एवंजीवनियामकत्वमुक्त्वाप्रकृतिनियामकत्वमाह श्रीरमयतीति स्वयंह
रिंश्रयतेइतिश्रीः कर्त्तरिक्विप्प्रत्ययांतः श्रीपतेर्ज्ञानेयासाश्रीरितिक
र्मणिव्युत्पत्तिः जीवविज्ञापनंश्रृणोतीतिश्रुधातोः श्रीणातिकः श्रीशब्दोनिष्प
न्नः जीवदोषान्श्रृणातिहिनस्तीति श्रृहिंसायामितिधातोर्निष्पन्नः ।

जीवदोषान्स्पृशतीति हिनस्तीति घ्नः शंखः परव्यूहविभवांतर्यामी चेति पंचावता
रविशिष्टनारायणस्य यथा रघुनाथे भेदाभावादिकं तथा लक्ष्मीजानक्योरप्येकत्वा
त् व्यापकत्वं जगन्नियामकत्वं तस्या अपि सिद्धं शेषाणां जगतां विष्णुपत्नीति श्रु
तेः तस्य काशादेव मूलप्रकृत्याद्युद्भवः तथा च तंत्रे सा सर्वेजगतां नेत्री सीता
विष्णुस्वरूपिणी यत्कटाक्षेणैव जाता मूलप्रकृतिसंभवः तस्याः सुजगतां कर्तृत्व
त्रिविधगुणात्मिका यस्योच्छ्वासनिःश्वासाभ्यां ब्रह्मांडस्य लयोद्भवौ सत्यत्वमपि
सर्वेषां व्यापकत्वं च तत्त्वतः द्वयोः स इद्रूपेणालयस्तत्रैव जायते तथा च श्रुतिः
अजामेकां लोहितशुक्लकृष्णां बह्वीः प्रजाः जनयंतीं सरूपां अजो ह्येको जुषमाणोऽ
नुशेते जहात्येनां भुक्तभोगामजोऽन्यः प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपीति स्मृ
तेः भूमिरापोऽनलो वायुः खं मनो बुद्धिरेव चेति अहंकार इतीयं मे भिन्ना प्रकृतिरष्ट
धा अपरेयमितस्त्वन्यां प्रकृतिं विद्धि मे परां जीवभूतां महाबाहो ययेदं धार्यते ज

गत इतिस्मृतेश्च यस्यात्माशरीरंआत्मनोंतरोयमयतियंआत्मानवेदयः पृथिव्यांतिष्ठ
न्यंपृथिवीनवेदयस्यपृथिवीशरीरमितिश्रुतेश्चजीवप्रकृत्योर्भगवच्छरीरत्वेनअंतर्या
मिणः कार्यत्वंनापकस्यप्रेरकत्वंसिद्धं अतएवशरीरशरीरीसंबंधेनअभेदमप्यप
सिद्धं किंचजीवन्नरप्रकृतीनांबद्धमोक्षदशायामपिविश्लेषाभावः प्रापितः असा
वित्तिअदृष्टप्राधान्येदेशेनइदमस्तुसन्निकृष्टसमीपतरवर्त्तितिचेत्तदेत्यरूपंअदस
स्तुविप्रकृष्टंतदितिपरोक्षेविजानीयादितिसूत्रंअंतर्यामिणः सन्निहितत्वेपित्रिपाद्वि
भूतिवासिनोभगवद्रूपस्यदृष्टाप्यत्वाद्दूरस्थत्वाददसावित्युक्तंयद्वाअमलेरमेत्यस्या
सावित्यनेननिर्देशः ज्ञानसंस्कारावस्थारितिअनेनसाकारत्वंविग्रहविशिष्टत्वंसगुणा
त्वंसत्त्वितं तस्मैभगवतेषड्गुणैश्वर्यपरिपूर्णायरामपदेशपरिस्थितश्चतुर्ष्पर्थः ता
दर्थतश्चशेषत्वंतत्कैंकर्ययोगमेनाकिंचित्करत्वेतः प्रापत्वमितिन्यायात् यद्वाअर्थना
मंतरणानलभ्यतेकैंकर्यस्यासंकोचत्वात् सर्वदेशसर्वकालसर्वावस्थोचितंसर्व

रा०र०
३२

प्रकारं विवृत्तितत्र विद्यातिरोधाननिवृत्त्यात्राविर्भवत्तु प्रायेवसीतात्वामनुगच्छतुभवां
तुसहैवेदृशागिरिसानुषुरंस्यते अहंसर्वंकरिष्यामिजाग्रतःस्वपतश्चते अहंकारा
येकामेषुप्रीतिरर्घ्यवनश्रुणु त्वामनुस्मरतश्चिंतंहृदयान्नापसर्पतु भोजनएवैभवि
न्याः क्षुधापाइववैकैकस्येएवैभाविन्याः परमभक्तेरपिआविर्भावार्थःसिद्धः भगवच्छे
षत्वपर्यंतत्वात् भगवत्कैंकर्याविर्भावार्थःसिद्धःसर्वदेशसर्वकालेसर्वावस्थोचिता
शेषवृत्तेषत्तेकरोतिस्तवः भवेयंपुंडरीकाक्षत्वमेवंवंकरुणामानमः शब्दार्थमाहक
रोमिशरणमितिनमः पदंद्विविधंत्रखंडेनमइतिपदद्वयात्मकंसखंडंचतत्राखंडं
नमः परस्यपापवाचिउपायः शरणमितिरेवगच्छध्वमेनंशरणंशरणंपुरुषर्ष
भाइति मार्कंडेयेनोपदिष्टस्योपायस्यपर्यायपदेश्रममनुष्ठानप्रतिपादके द्वयपद्या
सहिताःसर्वदेनमश्चक्रुर्जनार्दनमितिवाकेउपापवाचकशरणपदस्यानेनमः
पदप्रयोगात्सखंडनमः पदेनमइतिषष्ठ्यंतजीववाचीनेतिप्रतिषेधवाची अ

रामः
३२

नयोर्द्वयोरपि नमसोः सारूप्यात् तेनोपादानं अनेनकेषांचित् शाब्दादीनामत्यंतसा
रूप्यात् इत्युपात्ते मसोर्मध्यमखंडस्यैव नमः परस्य स्थले तेषेप्यन्वयः ममता च द्विवि
धा अहंकारो ममकारश्च अहंममेत्यहंकार इदंममेति ममकारः अहंकारश्च द्विविधः
देहात्माभिमानः स्वातंत्र्याभिमानश्च ममकारोपि द्विविधो देहात्माभिमानकृतदेहा
नुबंधिभोगोपभोगोपकरणेषु ममेति बुद्धिः आत्मातिशयाधायिकेषु पारलौ
किकफलतत्साधनेषु ममेतिबुद्धिश्च स्वातंत्र्याभिमानिनामेव बंधनसाधनरूपेण
च द्विविधत्वात् तस्मान्नारायणैकैककार्यपर्यमेवाहंनान्येषां भगवद्व्यतिरिक्तानां जीवा
नां स्वस्यैवेति भावः तेनप्रकारेणां चतुर्विधासु सृष्टिषु प्रवेशपूर्वानरूपामितिभगवत्प्राप्ति
प्रतिबंधकपुण्यपापरूपकर्मवासनारुचिभिः संपृक्तोनभवामि अत्र वासनात्रि
विधा ज्ञानवासना कर्मवासना प्रकृतिवासना चित्तवृद्धिपूर्वकप्रवृत्तिहेतुस
जातीयकर्मारंभे घारुचिः साच विषयभेदाद्बहुप्रकारा प्रकृतिसंबंधः स्थूलस

रा.र० स्मत्पादिविधः अभ्युपगतप्रारब्धमेतद्देहान्तभाव्यं प्रारब्धं तद्व्यतिरिक्तं एवंविधंत्व
२२ भ्युपगतप्रारब्धदेहान्तरानुभाव्यं प्रारब्धं नाम कर्मणां फलप्रदानोन्मुखत्वं संचितत्वं
च बलकर्मान्तरप्रतिबंधकत्वेन फलानुन्मुखत्वमिति विवेचनीयं मुमुक्षोः सर्व
कर्माण्यप्रकृतप्रायश्चित्तान्यनुभवैकविनाश्यानि अवश्यमुपभोक्तव्यं कृतं
कर्म शुभाशुभं नाभुक्तं क्षीयते कर्मकल्पकोटिशतैरपि इति स्मृतेः मुमुक्षोः सा
धनान्तरनिस्पृहत्वस्यापि प्रारब्धमकृतप्रायश्चित्तं च द्विपर्वकोत्तराघं चान्व
नुभवति एतत्सर्वं विद्याविनाश्यं तस्य तावदेव चिरं यावन्न विमोक्ष्ये अथ संपत्स्ये इ
ति श्रुतेः तदधिगम उत्तरपूर्वाघयोरश्लेषविनाशौ तद्व्यपदेशात् ज्ञानात्मतेः
प्राचीनकर्म पूर्वाघं तदुत्तरकर्मोत्तराघं प्रपन्नाधिकारिणस्तु ईदृशस्य अभ्युपगत
प्रारब्धमकृतप्रायश्चित्तं द्विपर्वकोत्तराघं चानुभवैकविनाश्यं साध्यभक्ति राम:
स्तु साहं त्री प्रारब्धस्यापि भस्मसात् नारायणो भक्तिहरिकैंकर्यान्पूर्वभाविनो आ २२

र्तानामाशुफलदासक्तदेवहतात्प्रमोहहतानामपिजंतूनांजन्मांतरनिवारणोत्पादि
भिःप्रपन्नस्यदेहसंबंधोनास्त्येवेतिभावः इतिश्रीराममंत्रार्थःसंपूर्णः अत्रसीता
पतिर्हनुमत्प्रमुखविभीषणाश्रीदादशप्रमुखैतिक इत्यादिपदेजीनकोपालेभ्राम्कृतिं
कोपाल्यायामाविभर्तिरामएवाविवेकत्रासादवितात्रमहामोहोऽविवेकापरप
र्यायादशप्रमुखैलंकानामप्रहतिनिष्पवच्छपरिरक्तंभकर्णोहंकारःनिकुंभकुं
भेंद्रजिदादयः ममत्वकामक्रोधादयोविभीषणोजीवस्तत्रूद्धासीताचेतनात
स्यचभगवद्ध्यानंहनुमताचार्पिणेतादभ्रपरिरध्वंसकोभगवानेवरूपन्नत्रविस्तरः
स्वसरूपपरस्वरूपादिज्ञानमप्यनपेक्ष्यक्रिपया उक्तंच प्राप्यस्यब्रह्मणोरू
पंप्राप्तुश्चप्रत्यगात्मनः प्राप्त्युपायःफलंप्राप्तेस्तथाप्राप्तिविरोधिच वदंतिसक
लावेदाःसेतिहासपुराणकाः मुनयश्चमहात्मानोवेदवेदांगपारगाइति इति
श्रीरामरहस्याख्यासंग्रहेद्वितीयःकल्पश्चमेवर्णितामगात् एतामिति रामवेला

पेतामित्यस्याधीउकश्चापः प्राक् रामबलेसेनारूपंत्र ऋषित्रत्तवानरराक्षससमुदायं त्र्यपेयो
विश्वामित्रजामदग्न्याद्यस्समरसाधनधनुर्वेदविद्याप्रथमं त्राणिदत्तवंतः अपेतहि
श्रीरामायश्रेष्ठगालवश्चागत्य श्रीराममादिष्टपहृदयपस्तात्मसुपदिदेश राम राममहाबा
हो शृणुमेपरमंवचः येनसर्वान्नरीन्वत्ससमरेत्वंजयिष्यसि सोत्पादि श्रीगुरुर्विशिष्टो
धनुर्वेदो मंत्रयंत्रैस्सांगोपांगसरहस्योध्यापि श्री विश्वामित्रो बहुतरकालाचरितत
पानियमैर्लब्धपरमरहस्यात्वलातिबलेविद्ये द्वे जामदग्न्यश्च निजार्जिततपोबलं
विष्णुधनुश्चददौ अथेत्रपेयो मंगलानि प्रपुंजानोयभाजपत्ताराघवोयुद्धेपौल
स्त्यान्रजनीचरान् चक्रहस्तोयथाविष्णुः सर्वान्नसुरसत्तमान् इत्यार्षवलं जांबवान्
धूम्रवर्णादयो रामबलेत्रस्थाः सुग्रीवबालपुत्रः हनुमदनायो वानराः प्रसिद्धाः ससचि
वोविभीषणोपि रामबलेसाह्यकारीति रामबलत्तेनरत्वोभ्युतायथविश्वामित्रऋषियो
जामदग्न्यजिम्मांबवदात्रयः सुग्रीवविभीषणाहनुमत्प्रभृर्विभीषणाश्रीदरामइति बलोपे

तांरक्षांपठन्समुत्सिल्पादिफलसमुदायमवाप्नुयात् सुकृतीविप्रःसुखीपुत्रीविजयी
किंपीत्येतदर्थेऋषिरवक्ष्यमाणं पंचदेवदेवादिकेनशिवेनश्रीरामरक्षास्तोत्रेनचोपदेश
रोत्पाप्रासाप्राप्यचनित्यंपाठःप्रारब्धस्ततःएवविप्रप्रारकल्पांतजीवित्वमृषिमुख्यत्वं
चप्राप्तः सुखित्वेनेनश्रीरामस्वरूपरूपानुभवानंदमनुभवमानः पुत्रोत्पनेनतत्पक्ष
विशिष्टविरुद्धभावादेवपुत्रमरणाभावः एवंवसिष्ठविरोधाद्विश्वामित्रोविशि
ष्टस्यपुत्रशतंनाशितवान्सोपिविश्वामित्रपुत्रान् सविरोधोरक्षालाभानंतरंरक्षाए
वनिवृत्तस्ततः सुखिपुत्रीतिजातःपुत्रमरणंनासीत् विजयीति श्रीरामरक्षाभ्या
सबलेनावाप्तसमस्तकामकामनावशात्मनसिजितेजितत्वाभावाद्विजयीजातः श्री
रामरक्षापठनागतेघर्मैरणोपरि पर्णाहृदयस्यदेववन्नियोभवेद्दिव्यपाशीप्रग्रुच्ब्रतीसमा
समुत्वसंतिमर्टपातालभूतलेति पातालादिषुछद्मकेलनेपरसघंदचारिणोविघ्नका
रिणोविनायकादिदेवतास्तदुपासिकाश्चदेवतामंत्रवलाच्छद्मकारिणः कपटका

रा.र॰ रिणोरामनामाभीरक्षितंजनंश्रीरामरक्षापठनशीलंतंद्रष्टुमपिनशक्ताः कृतस्त्वप्र
त्नकरणसामर्थ्यमित्यर्थः सारस्यम् यथासर्वत्रधर्मकार्यारंभेविघ्नकारिणोराक्षसा
३५ ःश्रेत्रेभयथापिपराक्रसास्तएवविघ्नकारिणोपत्रविघ्नकारिणस्तएवलंकावासि
नोराक्षसादयः पातालभूतलव्योमचारिणोपिश्रीरामनामभीरक्षितंहनुमंतंजप
त्पतिवलीरामोलक्ष्मणश्चमहावलः राजाजयतिसुग्रीवोराघवेणाभिपालितः दा
सोहंकोशलेंद्रस्यरामस्याक्लिष्टकारिणः हनुमान्शत्रुसैन्यानांनिहंतामारुतात्म
जः नरावणसहस्रंमेयुद्धेप्रतिवलंभवेत् शिलाभिश्चप्रहरतः पादपैश्चसहस्रशः
अर्दयित्वापुरींलंकामभिवाद्यचमैथिलीं समृद्धार्थोगमिष्यामिमिषतांसर्वरक्ष
सामितिघोषयंतंद्रष्टुमपिनशक्ताइतिप्रवृत्तोनिवृत्तावपिनामरूपरामलक्ष्मणाभ्यां
पालितः सुग्रीवः सुमुखश्चाचार्यैस्तस्यसचिवः शिष्यश्चईरिताजितेंद्रियगणाराक्ष रामः
सास्ततधर्मीणाकामक्रोधादयस्तेरामनामभीरक्षितंजनंभक्तिमभिवादयंतंस ३५

मद्वार्पितया श्रीभगवत्समीपं प्रापितं तद्दुष्टमपि न शक्ताः कर्तुं विघ्नाचरणे शक्तिरित्य
नवद्यम् १० इदानीं श्रीराममंत्रोच्चारमेदस्कर्म प्रसवाणां पौहैहिकामुष्मिकफला
निपरमपुरुषार्थावाप्तिं च प्रदर्शयन्नाह रामेति श्री रामेति स्मरन्नरो जीवः पापै
र्भगवद्भागवदपचारैर्न लिप्यते सर्वेवा वां सावधारणमिति यमान्नैर्न लिप्यते
संसारदोषैरिति व्यक्तो भविष्यति भुक्तिं भोगाष्टकसमुदायं मुक्तिं परमानंदस्वा
प्तिं विंदतीत्यत्रापि सावधारणं एवमेव श्रीभद्रेति श्रीरामचंद्रेति पदे योजनी
येनन्तुनाभ्युक्तं

रा०र०
३६

ह्रीपतेकर्मकल्पकोटिशतैरपीतिसाध्यांतपापानांपुन्यानांचभोगमंतरेणक्षयाभावप्रति
पादनात्कथमेतत्कं नरोलिप्यतेपापैरितिरिक्तंवचोवादइति नहिवस्तुशक्तिर्बुद्धिमपे
क्षतेश्रीरामनाम्निपराशक्तिनिवासात् नचास्यवचनस्यात्रावकाशोस्तिश्रीरामनाम्नै
वपापनिर्मूलनादुक्तफलेभवतइत्यर्थः अथश्रीराममंत्रोद्धारोगस्त्यसंहितायां ता
रादिमुक्तेपलक्ष्मीविजादिभुक्तेपतथा वाक्सिद्धेचवाग्बीजंप्रणवांतेविनिक्षि
पेत् १ मन्मथंसर्ववश्यापपदेत्तस्त्रित्यंपुनः तारांतेचैवरामादोसर्वार्थेविनियोजये
त् २ रामायनमइत्येषामंत्रः पंचाक्षरोमतः रामित्येकाक्षरोमंत्रोरामइत्यपरोमनुः
३ चंद्रांतश्चैवभद्रांतः पुनर्द्वैधाविभिद्यते ४ पंचाक्षरान्मात्रिकामंत्रवर्णाः प्रत्येक
पूर्वकः लक्ष्मीवाङ्मन्मथादिश्चसर्वत्रप्रणवादिकः ४ रामश्चचंद्रभद्रांतश्चतुर्थ्यं
तोनमःसह बहुधाभिद्यतेतारसहितायंषडक्षरः ५ एकधाचद्विधात्रेधाचतुर्द्धा
पंचधातथा षट्सप्तधाष्टधाचैवबहुधायंव्यवस्थितः ६ मंत्रोयमुपदेष्टव्योमन्त्रा

रामः
३६

लक्षणाद्यनुरूपतः अत्रोपदेष्टव्योब्राह्मणाद्यनुरूपत इति पदाभ्यामुपदेष्टा गुरुः यं
प्रत्युपदिश्यते स शिष्यस्तयोर्लक्षणाधिकारि निर्णयश्चावश्यकोतस्तानि निरूप्यन्ते अ
थ गुरुलक्षणमुच्यते अगस्त्य उवाच देवतोपासकः शान्तो विषयेष्वपि निस्पृहः अ
ध्यात्मविद्ब्रह्मचारी वेदशास्त्रार्थकोविदः १ उद्धर्तुं चैव संहर्तुं समर्थो ब्राह्मणोत्तमः।
तत्त्वज्ञो यन्त्रमन्त्राणां धर्मवेत्ता रहस्यवित् २ पुरश्चरणकृत्सिद्धो मन्त्रसिद्धः प्रयोगवित्।
तपस्वी सत्यवादी च गृहस्थो गुरुरुच्यते ३ अथ शिष्यलक्षणं आस्तिको गुरुभक्तश्च जि
ज्ञासुः श्रद्धयासह कामक्रोधादिदूरः शास्त्रे वैराग्यं वनितादिषु १ सर्वात्मनापि तितीर्षुश्च
भवाब्धेर्भवदुःखवित् ब्राह्मणो धर्ममोक्षार्थी कामार्थे विगतस्पृहः २ किं वा धर्मार्थ
मोक्षार्थी निष्कामश्चाथवा हितः मनोवाक्कायधर्मेषु नित्यं शुश्रूषको गुरोः ३ सव
र्णाश्चवधर्मोक्तकर्मनिष्ठः सदाशुचिः शुचिव्रततमाः शूद्रा धार्मिका द्विजसेवकाः
४ स्त्रियः पतिव्रताश्चान्ये प्रतिलोमानुलोमजाः लोकाश्चाण्डालपर्यन्ताः सर्वेप्यत्राधिकाः

 रिणः ५ स्वजातिकर्मनिरताः भक्ताः सर्वेश्वरस्यैवउपदेशक्रमस्तेषांतत्तज्जात्यनुसारतः ६
अथानधिकारिणोवर्ण्याः अलसामलिनाः क्लिष्टादांभिकाः कृपणास्तथा दरिद्रारो
 गिणोरुष्टारोगिणोभोगलालसाः १ असूयामत्सरग्रस्ताः शठाः परुषवादिनः अन्या
योपार्जितधनाः परदाररताश्चये २ विदुषांवैरिणश्चैववह्यहकाः पंडितमानिनः भ
ष्टव्रताश्चयेकष्टवृत्तयः पिशुनाः खलाः ३ बव्हाशनाः क्रूरचेष्टादुरात्मानश्चनिंदकाः ३
त्येवमादयोप्यन्येपापिनः पुरुषाधमाः ४ अकृत्येभ्योनिवार्याश्चगुरुशिष्यासहिष्ण
वः एवंभूताः परित्याज्याः शिष्यत्वेनोपकल्पिताः ५ यदितेभ्युपकल्पेनदेवताः क्रोध
भाजिनः भवंतीहदरिद्रास्तेपुत्रदारविवर्जिताः ६ नारकाश्चैवदेहांतेतिर्यक्षुप्रभवंति
तेइत्यादि गुरुशिष्याधिकारिविषयेबहवः श्लोकाः संतिग्रंथभयस्तत्रभयान्नेहलिख्यं
ते मंत्रार्थप्रकारः पूर्वमेवनिर्दिष्टश्चंद्रादिविशिष्टस्यदानांनिर्दिश्यते रामेतिसमम 
इतिरामचंद्रेतिमंत्रव्यूहार्थेश्रीरामतापनीयधा अथैहेनंभारद्वाजः पप्रच्छयाज्ञव 

ल्क्यं किंतारकं किंतरतीति स होवाच याज्ञवल्क्यः तारकं दीर्घानलं विंदुपूर्वकं दीर्घानलं पुनर्मा
यां नमश्चंद्राय नमो भद्राय नम इति ॐ तत्सद्ब्रह्मात्मकाः सच्चिदानंदाख्या इत्युपासितव्यम्
अकारः प्रथमाक्षरो भवत्युकारो द्वितीयाक्षरो भवति मकारस्तृतीयाक्षरो भवत्यर्द्धमात्रा
चतुर्थोक्षरो भवति विंदुः पंचमाक्षरो भवति नादः षष्ठाक्षरो भवति तारकत्वात्तारको भ
वति तदेव तत्तारकं ब्रह्म त्वं विद्धि तदेवोपास्यमिति ज्ञेयं गर्भजन्मजरामरणसंसारम
हद्भयात्संतारयतीति तस्मादुच्यते तारकमिति य एतत्तारकं ब्राह्मणो नित्यमधीते
स सर्वं पाप्मानं तरति स मृत्युं तरति स ब्रह्महत्यां तरति स भ्रूणहत्यां तरति स वीरह
त्यां तरति स सर्वहत्यां तरति स संसारं तरति सोऽविमुक्तमाश्रितो भवति स महान्भ
वति सोऽमृतत्वं च गच्छतीति द्वितीयः खंडः अत्रैते श्लोका भवंति अकाराक्षरसंभूतः
सौमित्रिर्विश्वभावनः उकाराक्षरसंभूतः शत्रुघ्नस्तैजसात्मकः प्राज्ञात्मकस्तु भरतो
मकाराक्षरसंभवः अर्द्धमात्रात्मको रामो ब्रह्मानंदैकविग्रहः श्रीरामसन्निधिवशा

रा॰र॰ जगदानंददायिनि उत्पत्तिस्थितिसंहारकारिणीसर्वदेहिनां सास्मिताभगवतीज्ञेयामूल
३८ प्रकृतिसंज्ञिता प्रणवत्वात्प्रकृतिरितिवदंतिब्रह्मवादिनः ॐमित्येतदक्षरमिदंसर्वंत
स्योपव्याख्यानंभूतंभवद्भविष्यदिति सर्वमोंकारएवयच्चान्यत्त्रिकालातीतंतदप्योंका
रएवसर्वंह्येतद्ब्रह्मायमात्माब्रह्मसोयमात्माचतुष्पाज्जागरितस्थानोबहिःप्रज्ञःस
प्तांगएकोनविंशतिमुखःस्थूलभुग्वैश्वानरःप्रथमःपादः स्वप्नस्थानोंतःप्रज्ञःसप्तांग
एकोनविंशतिमुखः प्रविविक्तभुक्तैजसोद्वितीयःपादः यत्रसुप्तोनकंचनकामप
तिनकंचनस्वप्नंपश्यति तत्सुषुप्तिस्थानएकीभूतःप्रज्ञानघनएवानंदमयोह्यानंद
भुक्चेतोमुखःप्राज्ञस्तृतीयःपादः एकःसर्वेश्वरएषसर्वज्ञएषोंतर्याम्येषयोनिः
सर्वस्यप्रभवाप्ययौहिभूतानां नांतःप्रज्ञंनबहिःप्रज्ञंनोभयतःप्रज्ञंनप्रज्ञंनाप्रज्ञं
नप्रज्ञानघनमदृष्टमव्यवहार्यमग्राह्यमलक्षणमचिंत्यमव्यपदेश्यमेकात्मप्रत्य राम:
यसारंप्रपंचोपशमंशिवमद्वैतंचतुर्थंमन्यंते सआत्मासविज्ञेयःसर्वज्ञलोकविधात ३८

त्कार्यहीनः सत्यात्मबंधहरः आनंदरूपः सर्वाधिष्ठानसन्मात्रो निरस्ताविद्यातमोमोहो
हमेवेति संभाव्याहमित्येवं तत्त्वमर्थपरं ब्रह्म राम चंद्र इति द्वात्मकः सोहमोतद्रामभद्रः प
रंज्योतिरूपोहमित्यात्मानमादायमनसाब्रह्मणैकीकुर्यात्सदारामोहमेत्येतत्तत्त्वतः प्रवदं
तियेनतेसंसारिणोनूनंरामएवनसंशयइत्युपनिषत् यएवंवेदसमुक्तोभवतिसमुक्तो
भवतीतियाज्ञवल्क्यः अस्यार्थः एवंबृहस्पतिप्रार्थितस्तंयाज्ञवल्क्यंप्रश्नस्वरूपमाह
किंतारकमिति ननुतरणक्रियाकर्त्तरि प्रसिद्धमेवत्वात्प्रश्नस्य विशेषविषयता
माह किंतरतीतिपतः संसारंतारयतीतितस्य किंस्वरूपमित्यर्थः तरतिरंतरभाविण्य
र्थः यद्वाकर्मप्रज्ञाप्यं यस्यगर्भेत्याद्युक्तेरभावितरमाह सहेतिदीर्घानलंदीर्घेत्रा
कारस्त्रारूढोऽनिलोरफोयस्मिन् तत्त्वबिंदुपूर्वकंबिंदोः पूर्वमेवपूर्वकं तं सिद्धंदीर्घान
लंराइति पुनरपिमायनमइतितस्यंचंद्रायनमः भद्रायनमइतिॐमंत्रोपयकृ
तत्कं रामेतिरामभद्रेतिरामचंद्रेतिवास्मरन् नरोनलिप्यतेपापैर्भुक्तिंमुक्तिंचविं

दतिस्ति ॐरूपात्ब्रह्मरूपात्तथा सदाख्यात्आनंदाख्याच्चेत्येवमेतान्रामाद्याख्याउपासितव्यान्त
इत्यंगीतायां ॐतत्सदिति निर्देशो ब्रह्मणस्त्रिविधः स्मृतः ब्राह्मणास्तेन वेदाश्च यज्ञाश्च
विहिताः पुरेति ॐकारात्मिकाद्रामाद्याख्याद्उत्पन्नत्वं तेन रामादीनां तारकत्वमुपपादयितु
मोंकारस्य तारकत्वमुपपादयति अकारप्रत्यादिना अकारादयः स्त्रयो मात्रा अर्द्धमात्रा
दयस्त्रयो मात्रा नादान्तरशक्तिपर्यंतास्तेऽप्यवस्यैव श्लिष्टतदेवं बीजसर्वप्राणात्म
कत्वाद्ब्रह्मणो वाचकं अविमुक्तं वाराणस्यामेव स्थितं भवति यत्र तत्र मृता वाराणा
स्यामेव मुक्ता भवतीत्यर्थः आश्रिता भवतीत्यस्यानंतरं स महान् भवतीति केचित् पठ
ते तेन भुक्तिरुक्ता अमृतत्वं चेति मुक्तिरुक्ता २ प्रणवषड्वर्णानां क्रमेणाधिनाहम्
त्रैः अथैतत्प्रत्यादिना विश्वभावनो विश्वाभिधानजाग्रदभिमानी संकर्षणः तैजसा
त्मकस्स्वप्नाभिमानी प्रद्युम्नः प्राज्ञात्मकः सुषुप्त्यभिमान्यनिरुद्धः एवमस्तुरीयाव
स्थं ब्रह्मरूपाख्यं विद्धयेमाह श्रीराममिति आनंदस्य ब्रह्मणः प्रत्यात्केवलपाप्रकृत्या

सदात्तमप्रकाशः कार्यकर्त्रीविद्धं प्रावाच्याकार्येनप्रविनादंप्रवाच्यासारूक्तिरणोसी
तापाः प्राक्तिप्रांतपारखत्रप्पवस्यफस्राह प्रणेवनपदाभेदंगतातदाप्रकृतिरितिवदं
ति ब्रह्मवादिनोज्ञानिनइतिप्राव्हः लोकसमाप्तर्षेः त्रिकालातीतमात्मस्वरूपं
ननुकथमेकस्यमत्तोपत्तेरूपताविरोधादतआह संवेद्यितद्ब्रह्मेतिमपिकत्वा
मर्तस्यनविरोधइतिभावः तथापिजीवस्यब्रह्मणोभेदकथमेकासिद्धिरितितत्रा
ह अयमात्माब्रह्मेतियोयमात्माजीवः प्रसिद्धःसोपिब्रह्मैवतस्यात्मनोब्रह्मणो
ऊँकारवाच्यस्यरामस्यैकात्मत्वकथंभेदव्यवहारस्तस्याप्रांवोपाधिभेदादित्याह सो
मिति चतुर्थमन्यंतेइत्युंतोग्रंथेमांडुकेनारसिंहेचव्याख्यातः सत्रात्मेत्यादिस्प
ष्टः अहमित्येतत्सहितिएतत्प्राव्ह चतुष्टयवाच्यंपरंब्रह्मरामचंद्रः सकिंभूता
त्मकोनेत्याह चिदात्मकइति ज्ञानैकविग्रहः सोहमितिप्रसिद्धोऽमुकपुत्रोत्रमु
कनामात्र्यहमस्यसः मनुष्यादिरूपेनकिंतु ऊँकाररूपस्तद्रूपः परंज्योतीरूपः उ

रा॰र॰ त्येवमात्मानं प्रसिद्धमादायतत्वमस्यादिव्याख्यानन्यायेन मनसाकारेणानब्रह्मणा वि
५० हितेन सहैकीकुर्यात् एकीकरणेफलमाह स वेदेति उपनिषत्परमार्थज्ञानं याज्ञवल्क्य
आह भरद्वाजं प्रतीति शेषः २ ननु मलेभ्य किमस्य क्तिं च विंदतीत्युक्तं तथैव श्रीरामो
त्तरतापिन्यां समहान्भवतीत्यनेन भुक्तिरुक्ता सोमृतत्वं च गच्छतीत्यनेन मुक्तिरुक्तेत्यु
क्तं तत्र पंशं काभुक्तिशब्दो भोगानां भोगस्य वाचकः प्रवृत्तौ भोगभुक्तिरूपपद्यते नि
वृत्तिमार्गे मुक्तिस्थलेषु लाभांतस्तत्रैकस्मिन् कर्तरि भोक्तरि द्वंपंकथं संगच्छ
तेइति चेदुच्यते अत्र प्रथमं ग्रासपस्य यथार्थानुभवभागरूपस्य शिष्यकोटिगत
त्वात्समाधानज्ञानस्य चयथार्थानुभवरूपप्रमाभिधानज्ञानस्य च गुरुकोटिगत
त्वादत्र गुरुशिष्यसंवादेन समाधीयते अगस्त्यसंहितायां एवमुक्तमार्गेणामंत्राराध
नतत्परः सकामो भुक्तिमाप्नोति निष्कामो मुक्तिमेति च प्राप्नोत्यभयकम स्तु भुक्तिमु राम:
क्तिं न संशयः सुतीक्ष्णागस्त्य संकेत सुतीक्ष्ण उवाच श्रुतिस्मृतिपुराणाद्येनि ५०

पज्ञानवित्तमसंदेहं च्छेपुमिच्छ्यमितातात्मान्त्वयहंकरु आत्मानुभवरूपेणासाक्षात्का
रेणकेवलं पुनरावृत्तिरहितं प्राप्यकं तंब्रह्मरूपांत्यपि इति श्रुत्यादितलज्ञाः प्रवदंतिमा
नीषिणः श्रीमन्तामिहितं राममंत्रानुध्यानतत्पराः भुक्तिंमुक्तिंचविंदंतिकथमेतत
न्निर्वाधयनिवृत्तिरवमुक्तिश्चप्रवृत्तिर्भुक्तिरुच्यते उभयोरप्येकएवकथंमार्गोभि
धेयइहेति सुतीक्ष्णास्यजिज्ञासुतयाप्रकाकान्तु विजिगीषुवदाक्षेपलक्षयोर्गुरुशिष्य
संबंधित्वादगस्त्यः समाधत्ते अगस्तिरुवाच यथावेव यज्ञकंतत्स्वरूपंसतपं विदांवरः
सर्वजन्मसुखाच्छित्तिर्दुःखाच्छित्तिश्चतत्त्वतः निवृत्तिलक्षणाध्येयामुक्तिस्सभि
धीयते विषयात्यंतसंसर्गः करणानांहृदासह भुक्तिः प्रचक्ष्यतेलोकेवैषम्यमुभ
योरपि तथाप्यात्मानुसंधानमुभयत्रापिदृश्यते मुक्तिरात्मानुसंधानसात्माव
स्थानमेवहि तदस्येवहितत्वज्ञसर्वतत्वविदांसतां प्रवृत्तौचनिवृत्तौचसर्वदात्मा

रा०र०

५१

त्रभाविनां किंचरामोहमित्येवसर्वदानुसरंतिये नतेसंसारिणोनूनंरामएवनसंशयः राम
एवात्रभोक्ताचभोज्यमायेभुजिक्रिया एतस्मिन्नेवशिष्टेतुकिमसत्यस्वसंजनं अतो
नमुक्तिमार्गस्यरोधिनीभुक्तिरिष्यते अनेनविधिनारामंयएवमनुतिष्ठति समुक्तिम
पिमुक्तिफलभेतेनात्रसंशयः यथाविधिनिषेधोत्थमुक्तिंचैवोपसर्पतः तथानस्यप्रा
तेरामोपासिकंविधिपूर्वकं सदारामोहमित्येवंचिंतयेदयपनन्यधीः नतस्यविहि
तंलोकेनषिद्धंचनविद्यते यथाघटश्चकलशः पदार्थस्याभिधायकः तथाब्रह्मच
रामश्चनूनमेकार्थतत्परः अतोरामोहमित्येवंतात्पर्येणावदंतिये रामोनामतएव
स्युर्नतेषांविहितादिकं नैवपापेश्चलिप्यंतेभुक्तिंमुक्तिंलभंतितेइत्यादि अथमु
क्तिविषयेकतिविधामुक्तयः संतीतिप्रश्नेचतुर्धामुक्तिरस्तितिस्मृतिपुराणोक्तिहा
सोक्तरीत्या अथतस्याश्चैद्वैतमतेतुनकोपिविशेषस्तत्रैवमाहुः यद्यपितंत्रभेदेन

राम:

५१

जगदुत्पत्तिप्रकारा भिद्यंते तथापि संपन्नस्य सर्वधर्मोपरिसुप्रपन्नवस्थासदृष्टप्रसुखदुः
खध्वंसात्यावस्थानं मुक्तिरिति सर्ववादिसंमतं अपरवादिनो यथारुचिं वर्णयंतिप
यादेहनाशो वा मुक्तिरिति नास्तिकाः खर्जियेपि जियेमोक्ष इति दिगंबराः अन्यवो
धो वर्त्ति अन्यवादिनो वदंतीतकेद्द्विनः एकविंशति दुःखध्वंसो वर्त्ति नैयायिकाः लिं
गभंगो वर्त्ति केचित् अविद्यानिवृत्तिर्वत्यन्ये स्वरूपप्रतिपत्तिर्वेपत्परे चिच्छक्तिर्वर्त्ति
सांख्याः परमानंदो वर्त्ति सिद्धांतवादिनः वीक्ष्यपालकाहतमुखंतवकंजलश्री रिति विभा
वयंतः परमभागवताः सात्वताख्याः कैंकर्यलाभो मुक्तिरिति मुनयस्खरित्यत्रप्रमा
णं विस्तारस्तुचरंतं हि मोक्षमाहुर्मनीषिणः यथा हि श्रीमद्रामायणे कुरुष्वमाम
नुचरं वैधर्म्यं न हि विद्यते कृतार्थोहं भविष्यामि तव चार्थः प्रकल्पते इति आचार्याः
शब्दतरावविकल्पयंतीत्युपपन्नं सर्वपथाम इति वदंतो विद्यजनानामिति भारत
टीकायां नीलकंठोक्तिर्मुक्तिवादइति मुक्तिवादः पङ्कं नेरानलिप्यते पापेस्तत्रा

ए॰र॰ ह सदारामोहमित्येवंतत्त्वतः प्रवदंतिये नेते संसारिणोनूनंराम एव न संशयः श्रीविदानं

४२ दयदुक्तं नेरानलिप्यतेमयापिहिभक्तः प्रपन्नस्यदेहसंबंधानास्तीत्युक्तंप्राकृ यदिदेहसं

बंधोनास्तितदापापास्पर्शः कैमुत्यन्यायसिद्धः यद्यप्येवंतथापिरत्नपापापप्रयोगः

स्वार्थेनिषिद्धः परार्थेतुमारुत्याद्ध्याणवरणादिपीडनंकृतंवंतोनस्वार्थेत्त एवषट्प्र

योगषड्हाहत्यापदत्रिंशप्रयोगाः संपद्यते एकैकस्ययोदाकरणेतिष्यत्रत्रिंशादेव

प्रदृश्यते यथास्ताप्रयोगश्चैकाहिकएकस्मिन्नेवदिवसेसूर्योदयादादपास्तपाव

तावताकालेनैकासनेनयावत्तिसंख्यायावस्यतद्दशांशोहोममार्जनतर्पणभोजना

दिकृत्वासंपन्नपुरश्चर्यास्वरूपः सिद्धयेपतेत तत्त्रागनाथोद्देशेनविंशति २२०

जपेत् वाह्निसहस्रविंशतिरितिप्रथमः प्रयोगः १ वात्र्यंगनाथेकशतंद्वादशपाठा

वृत्तिः कर्पोद्दिस्यंगनाथेप्रयोगेकः १ विषनिवृत्तयेएकशतोत्तरंत्रयोदशा २१२ इति रामः

पंचमः महिषमेषह्रतवाहजपद्वात्रिंशदि ३२ तिषष्ठः अपत्यप्राप्तयेचतुःषष्टिः ४२

द्धि रितिसप्तमः पुत्रजेपद्द्वात्रिंशा ३२ द्विप्यष्टमः शोकनिवृत्तयेचाशीति ८८ रिति
नवमः रसादिपीडानिवृत्तयेद्दात्रिंशादि ३२ तिदशमः रजस्वलानिवृत्तयेचद्वे २
इत्येकादशः ११ व्याधिनिवृत्तयेद्वात्रिंश ३२ दिति द्वादशः १२ रोगनाशायद्वादश ९
इतित्रयोदशः १३ फलालाभायचतुरशीति ८४ कलहनिवृत्तयेचत्रित्रिंशत् ३४
उच्चाटनायाद्वात्रिंशत् ३२ विषनिवृत्तयेद्वात्रिंशा ३२ हलफलितनाशायचत्त
स्त्रिंशत् ३४ अश्वगोवंधनायचतुःसप्तति ७४ वाडिगुल्मध्वंसनायपंचपंचाश
त् ५५ संपत्प्राप्तयेचाशीति ८० शीतनिवृत्तयेषट्त्रिंशत् ३६ भूकंपनिवृत्तयेपश
तोत्तरसप्तनवति १९७ मार्गभयनाशायचतुस्त्रिंशत् ३४ पीडाशांतयेशतोत्तरैक
नवति १९१ वशीकरणायेसतं १०० शरीरपुष्टयेशीति ८० भीतिनिवृत्तयेऽष्टशतो
त्तरद्विपंचाशत् ८५२ उदरशूलनाशायषट्त्रिंशत् ३६ सामान्यतःसर्वत्रभयमात्रे
चैकपाठः यथाप्रयोगविधिरुक्त स्तथानिषेधोप्युच्यते यथास्तुतिरास्तुनिवर्यत्रष्ट

प्रयोगप्रदर्शनंसर्वाभीष्टार्थंतत्वस्यद्योतनायमनेनपुनः नैवकर्त्तव्यमित्येवमुक्तिर्दूरतए
यतः किंचप्रयोगकर्तॄणांपरलोकानविद्यतेप्रयोगसिद्धिरेतेषांफलंनान्यम्भवत्यपि
निष्कामानांतुभक्तानांजपहोमादिकर्मसु मुक्तिरेवफलंतेषांयेषां किंचिन्नविद्यते।
एकैकस्यविधानस्यनकुत्रापिफलद्वयं सुतीक्ष्णाद्दपतेतस्मान्निष्कामोराममर्चये
त् विद्वान्ब्रह्मास्त्रमादायप्राणादीनविमोचयेत् नायंमुक्तिप्रदोमंत्रोमारणादौ
प्रयुज्यतामित्यादि अथरामरक्षायां:स्मरणकालेदेशकालासनादयोनिर्णीयंते
देशोगोमयादिनापलिप्यसंध्यादिकालत्रये यथासंभवमासनमुद्रादिविधाय
मुद्रावाहिन्यादिसप्तदशश्रीरामभद्रपूजाप्रकारउक्ता आसनानिस्वस्तिकवज्र
कमलादीनिलक्षणानिविस्तारभयान्नलिखितानिकिंचिदासनेविशेषमाह
यैर्ल्पकासेननापिस्यात्सिद्धिस्तुकुशासने व्याघ्रचर्मणिप्रावरणेनाशःस्यात्कंब
लेसुखं मृगचर्मस्थितोवापीत्यादि रक्षामुख्यामुद्रास्तुमस्तिरःपालित्यारभ्यसर्वे

त्रपाणिस्पर्शोऽङ्गेत्व्यापकमुद्रया पादेतमौलिलंबपुरितिमुद्रान्यासः अत्रसर्वमंत्र
शास्त्रासाधारणकारणानां मंत्रशोधनताडनादिनां रश्मिमेलन आराधन शोधना
दीनांचैनैवापप्रयोगः एतेमंत्रेदक्षः सर्वस्यशरणंसुहृच्चस्वामी चार्तानाम् धना
दिस्तुत्यसुखीति यद्वारामेतिकेवलंनिरनुबंधंनाममात्रंमीमांसिकानराकर्मसा
ध्यतापादनायस्मरन् यथात्रपवित्रःपवित्रोवेतिमंत्रमादौपठंत्यंतेचमंत्रतत्स्तंत्र
तच्छिद्रंदेशकालाद्वस्तुतः सर्वंकरोतिनिश्छिद्रंनामसंकीर्तनंहरेरितिपठंतपा
पैर्नलिप्यते एवमुपासिकाः द्वैहिनापिसंबंधसंकष्टहृदयाः रामभद्रेतिस्मरंति
ज्ञानयोगेनोपासिकाः योगिनोरामचंद्रेति चिन्मयंसच्चिदानंदकंदंभावयंति
यथारमंतेयोगिनोनंतेसत्यानंदेचिदात्मनीति तंतेमामभिवाद्यंतमित्यादि रा
मेतिरामभद्रेतिरामचंद्रेतिपदैः कर्मोपासनाज्ञानयोगानांतद्धर्मिणांचकर्म
भक्तज्ञानिनांचावलोकइत्पनवद्य ११ जगज्जैत्रेकेति अत्रपः करधारयेदितिपा

रा॰र॰ टेकेरेधारणांयंत्रस्येतिशेषं पः कंठेधारयेत्तस्यकरस्थाः सर्वेसिद्धयइतिपाठे कंठधा
४४ रणमुभयथासंभवतिपाठेनयंत्रेणचेत्यर्थः १२ वज्रपंजरेतिनाम प्रसिद्धंश्रीरामक
वचंकवचकर्त्तव्यंगरक्षकंयःपठेत्सोव्याहताज्ञानुल्लंघ्याज्ञ प्रशासनस्सर्वत्रेभयत्रेहि।
कामुस्मिककार्येजयमंगलंलभतेइत्यर्थः १३ आदिष्टवानिति अत्राख्यायिकाश्री
रामायणोक्त्याविश्वामित्रोराजावशिष्टमुद्दिश्यरामंवनाप्यहिमवत्पार्श्वेतपश्चरण
येणप्रसिद्धः अभूमकौशिकीतिरहस्यमाराधयामास आराधितोहरः स्वप्नेइमां रामर
क्षांयथाआदिष्टवान् पावन्मात्रमंत्रोपदेशरूपदिष्टवान् प्रातः प्रबुद्धोकर्तृकौशि
कोविश्वामित्रोलिखितवानिति अत्रत्रयःकौशिकाः घृतकौशिकोवर्द्धकौशिकः रम.
केवलकौशिकश्चेतिवदंति तेनवंद्यस्तवप्रोक्तमुपायाप्रकर्तृत्वपाकृतः अतएवपद्धा ४४